

Veszprémi László Bernát
Egy „nagyszívű egész-zsidó”

Ecsetvonások Szabó Ödön (Jesurun Élijáhu)
rabbi életrajzához

Bár a magyar zsidó közélet többé-kevésbé elfeledte, a történész szempontjából kétségkívül az egyik legérdekesebb neológ rabbiéletút Szabó Ödöné – avagy Izraelben felvett héber neve szerint Jesurun Élijáhué. Bár sosem volt olyan botrányhős, mint Berend Béla vagy Carmilly-Weinberger Mózes, és történelmi teljesítményét sem ismerték el soha úgy, mint Scheiber Sándorét – vagy megint csak: Weinbergerét –, a cionista mozgalomban való aktivizmu-

sa, a holokauszt alatti embermentő kísérlete, a tradíció és a konzervatív politikai oldal iránti kitartása és újtó, egyedi történelemszemlélete – nem megfedkezve évtizedeken át folytatott Izrael-párti publicisztikájáról! – kétségkívül kimagasló, önálló helyet vindikál Szabó számára a neológ rabbiság történelmi panteonjában.

Életrajzát röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze.¹ Szabó Ödön 1914-ben született Budapesten.

Szabó Ödön (balról az első) rabbivá avatása (forrás: Szabó családi hagyaték, a rokonok engedélyével)

Szabó Ödön és Sebők Márta esküvője Budapesten
(forrás: Szabó családi hagyaték, a rokonok engedélyével)

Szülei, mint sok magyarországi zsidó, Mózes-hitű magyaroknak tekintették magukat. Vallásos iskolába járt, ahol tanítóinak köszönhetően szerzett zsidó ismereteket és mély hitet. Hatévesen hallott először a cionizmusról. Amikor apja látta a zsidó hit iránti elkötelezettségét, beíratta a budapesti rabbiképzőbe, ahol egy évtizedig tanult – noha tizenhét éves kora körül flörtölt a kommunizmussal is. Scheiber Sándor, Jólesz Károly voltak osztálytársai, tanította Csetényi Imre, Heller Bernát. Ezenfelül a Pázmány Péter Egyetemen történelmet és filozófiát hallgatott, így két intézményben tanult egyidejűleg. A harmincas évek elején a Goldziher Ignác Theológiai Egyesület jegyzője volt.² 1938-ban az ő beszédével nyílt meg a rabbiképző *tu bíváti* ünnepélye,³ majd vidéken előadókörutat tartott az „önantisemitizmus” témájában.⁴ 1938-ban ledoktorált történelemből és keleti nyelvekből, majd a rákövetkező év februárjában Hevesi Simon előtt vizsgázott a rabbiképzőben, és márciusban felszentelték.⁵

1939-ben héber nyelvkönyvet adott ki, ami alapos méltatást kapott az *Új Keletben* Teszler Hermantól.⁶ Ezt 1942-ben újabb munka követte, az

Élő zsidó történelem, amelyben Heinrich Graetz és Simon Dubnov irányvonalát követve nemzeti történelemként mutatta be a zsidó történelmet, nem titkolva persze, hogy a materiális világon túl a „Gondviselő [...] irányítja életünket”.⁷ A kötet megírását a gazdag cionista Singer Béla támogatta.⁸ A könyv pozitív ismertetést kapott az *Ararát* évkönyvben,⁹ megjelenéséről hírt adott a *Mult és Jövő*,¹⁰ de a liberális *Ujság* is röviden ismertette.¹¹ A kötet utólagos emlékezések szerint nagyon sikeres volt, Szabó pedig sohasem tagadta, hogy a nacionalista magyar tankönyvek inspirálták őt: azt akarta, hogy a zsidó fiatalok is a nemzeti büszkeséget hangsúlyozó munkákból tanulhassanak. Utólag magát nem történésznek, hanem történelemoktatónak minősítette, és tisztázta, hogy történelemfilozófiájának alapja a marxi történelmi materializmus tagadása volt.¹²

Tagja volt a cionista ifjúsági mozgalomnak. Huszonhárom évesen vezette a Makkabeát, majd két évvel később tagja lett a Magyar Cionista Szövetségnek. A Mester utcai polgári iskolai oktatói állásából cionizmusa miatt 1941-ben elbocsátották, de

még abban az évben meghívták a békéscsabai neológ hitközség ideiglenes vallástanárává,¹³ majd rabbijává. Ugyanebben az évben megházasodott, felesége Sebők Márta volt. Békéscsabán 1944-ig szolgált, az év elején munkaszolgálatra hívták be, majd Budapestre szökött. A Zsidó Tanács június 14-én iktatta a következő iratot: „Dr. Szabó Ödön békéscsabai főrabbi elmondja, hogy újabb rendelkezés szerint [május] 16-án az ottani dohánygyárba teszik a zsidókat. Eddig relatíve igen jó helyzetben voltak, most pedig elszállításra készítik őket. 2500 békéscsabai és 500 vidéki van itt.”¹⁴ A rabbi tehát kockázatot vállalva értesítette a Zsidó Tanácsot közösségének sorsáról, igaz, a tanács sem tehetett sokat a békéscsabai zsidóságért. Nejével a Kasztner-vonaton menekült meg, holokauszt-émlékiratait ezen bevezető tanulmányt követően ismerheti meg az olvasó.

1945-ben alijázott, felvette a Jesurun Élijáhu nevet, publikációit később ezen a néven jegyezte.¹⁵ 1947 végén csatlakozott a szélsőjobboldali Lehihez. Ez a csoport a „fősodratú” – valójában persze Menáhám Begín miniszterelnökké választásáig marginalizált – revizionista mozgalomból szakadt ki, fő tétele a britekkel és arabokkal szembeni fegyveres harc volt. A mozgalomban propagandaanyagokat írt, fiatalokat szervezett be és oktatott. 1948 elején letartóztatták, öt hónapon át ült börtönben, egészen az ország kikiáltásáig. Később a Csernihovszkij-iskolában tanított Netánjában, élete végén pedig Kfar Szabába költözött egy idősek otthonába. 1977-ben a jobboldali Likud párt szónokaként szerepelt egy rendezvényen.¹⁶ Elismerték Netánja város díszpolgáraként, kapott Herzl-díjat, Nordau-díjat, és háromszor Roboz-díjat. Összesen tíz könyvet jelent meg héberül és magyarul is.¹⁷ 2003-ban hunyt el, kilenc unokát hagyva hátra.

A fentiek már így is izgalmas életutat mutatnak – neológ rabbi és cionista aktivista, majd a Lehi szabadságharcosa –, ezeket publicisztikájának és néhány megmaradt levelének elemzésével kívánjuk kiegészíteni. Publicisztikáját évtizedeken át *A Hét Tükre* közölte, egy Ramat Gan-i lap, amely talán egyedül adott érdemben teret a jobboldali hangoknak magyar nyelven Izraelben. Főszerkesztője a revizionista Abádi Ervin volt, a szerkesztőbizottságban pedig – legalábbis a hetvenes években – ott ült Barkay Zeev, Szabó Ödön, Szombath Károly, Scheer Györgyi és Wächter Sándor. A lap munkatársai voltak még Baron Jisrael, Forrai László, Fischer Jehuda, Krausz Naftali, Moor Zoltán, Tritsch Sara és Verő Zoltán.¹⁸

Szabó szerzői *ars poeticá*ját itt egy 1970-ben dúló vita közepette közölte, amely a zsidóság definíciója

körül robbant ki. Szabó lényegében „gondolkodó hívőnek” nevezi magát: „A hívő zsidó számára a láthatatlan Gondviselő valóságosabb tényező, mint minden látható, tapintható, érzékelhető »valóság«. Benne, érte, általa él. Rendszeres imái vagy időnkénti fohászai, lelkiismereti vívódásai, reményei, kérései, hálája és köszönete – a Vele megújuló kapcsolatai. Noéval kötött szerződése kötelezi őt, mint embert. Ábrahám ősatyánkkal kötött szövetsége kötelezi őt, mint zsidót. (Szerződésszegéssel is csak az vádolhatja őt, aki hisz Benne és szerződésében). A hívő zsidó hitét nem rendítette meg soha semmi. A babiloni fogság, a Szentély lerombolása, Hadriánus törvényszéke, az inkvizíciók és Auschwitz rémsége sem. Mint írtam, szerződésszegők csak mi lehettünk. Hogy voltak nálunk százszor bűnösebbek, kik boldogan éltek, míg meg nem haltak? Erről már Ámosz próféta megmondta, hogy »csak benneteket választottalak ki a föld minden népe közül, azért kérem számon tőletek minden vétkeketek«. (Ámosz 302).” Ezért a „gondolkodó hívő” „köteles félteni Erec Jisráél jövőjét nem csak a külellenségtől, hanem elsősorban a renegátoktól, a sorsot maguk ellen kihívó pimasz hellenistáktól, hamis prófétáktól, közömbösöktől és tudatlanoktól, akikre Élijáhu próféta így rivallt a Karmel-hegyen: »Meddig fogtok még két küszöb között ugrálni? Ha a Baál hi-

Szabó Ödön Békéscsabán az 1940-es évek elején
(forrás: Szabó családi hagyaték,
a rokonok engedélyével)

szitek, menjetek utána, de ha Istent, úgy csak Ő utána menjetek.» (Kir. II. 18,21.)” Tehát „a nép jövője feletti aggodalom” miatt „türelmetlen” a „liberálisabb testvérek” iránt, mint voltak a próféták vagy az amszterdami hitközség Spinozával szemben is – tette hozzá.¹⁹

Írásaiban az ortodoxiát nagy tisztelettel kezelte, noha neológ identitásán nem változtatott. A különbségek terén: „Katasztrófának tartom, hogy minden galíciai falusi sakter rabbi lehet Izraelben, de az úgynevezett neológ rabbi nem létesíthet hitközséget.” Ezenfelül ellenezte a *jesiva bóberek* katonai mentességét, a „megkövesedett rabbinizmust” és a nők diszkriminálását. A betérés folyamatán könnyíteni akart, és új *Szanbedrint* akart összehívni, hogy végre fejlődjön „a szóbeli Tan”. Azonban elve úgy szól, hogy „maximális toleranciát biztosítani az egyénnek a privát életben, de görcsösen ragaszkodni egy minimális zsidósághoz az állam és a vallás kapcsolatában”.²⁰ Mint írta, ő nem *mizrabi* és nem is a Neturei Karta tagja, de ha Izrael nem ragaszkodik a Tórához, akkor az ország nem maradhat meg, hiszen magára haragítja Istent. De ha még megmaradna is, az országban a „zsidó élet nem lesz élet és nem lesz zsidó”. Izrael bibliai alapja azért is fontos, mert ez adja az ország legitimitását. A holokauszt elől máshova is lehetett volna menekülni, történelmi joga pedig az araboknak is van. A zsidók jogalapja azonban „Isten ígérete”, és ezt a szekularisok is érzik (a vallásosok pedig tudják).²¹ A Neturei Karta iránt tisztelettel viseltetett, és bár anticionizmusukat és rendbontásaikat elítélte, álláspontjukat legalább a tradícióban gyökerező, konzekvens álláspontnak tartotta.²² Hasonlóan távolról tisztelte a Chábádot, amely szerinte „ezeket és tízezreket hozott vissza vagy közelebb a zsidósághoz”.²³

Szabó írásaiban a liberálisok és a szocialisták gyakori ellenfelek voltak – voltaképpen több kritikát kaptak, mint az arabok vagy az ortodox anticionisták. Kritikáját alapvetően a következőkben foglalta össze. A századfordulón, „a liberalizmus fénykorában, az egyenjogúság teljében, mikor a zsidóság az asszimiláció csúcsára hágott, joggal számított agresszív kihívásnak az a megállapítás, hogy *nép* vagyunk. Mert akkor már egy, helyenként két vagy több nemzedék élvezte az emancipáció áldását. Izraelita vallású európaiak voltunk. Mózes-hitű magyarok, németek, franciák, akik nyelvükben, szokásaikban, hazafiasságukban már azonosultunk vagy hasonulni igyekeztünk a befogadó nemzetekhez.” Már-már egyenesen két zsidó nép volt, voltak „a polisiak, a keletiek”, és az asszimilálódott nyugati zsidóság, ideszámolva a magyar zsidókat is. A „nyugat majmolásának” az antiszemitizmus vetett véget,

amely az asszimilált zsidó mögött is megtalálta „a faji tulajdonságokat”.

„Manapság”, Auschwitz, Izrael megalakulása és a sztálini vérvádak után erőltetettnek és feleslegesnek látszik „Herzl harca az asszimilált Mauschelek²⁴ ellen”. „Mintha nyitott kapukba vágta volna buzogányát 1895-ben a cionista Botond. Csak ha visszatekintünk, látjuk, hogy milyen közömbösen és érdektelenül viszonyult a nép nagy vezére zseniális politikai lépéseihez, s érthetjük meg a kort és ismerhetjük meg a zsidót, ki abban élt”. A liberalizmus ott tévedett, hogy „nyugati formájú egyenjogúsítást követelt az antiszemita államoktól, asszimilációt a zsidóktól és befogadási készséget a gójoktól”, és persze a liberális zsidók „cionista célokra egy fillért, egy jó szót sem vesztegettek”. Helyette adtak pénzt az általános emberbarátságra. A liberális zsidó „tagadta tette igazi indítékait és humanista érzékenységére hivatkozott, de szíve mélyén a zsidó volt megbántva. *Nem az embert* háborították fel benne az üldözések, *hanem a testvért*, a kifelé, szóban, írásban megtagadott testvért, a zsidót, kinek nem kedvezett, mint neki, a sors.”²⁵ Az asszimiláció magyarországi képviselőinek is erős szavakat tartogatott, szigorú megjegyzései voltak a hajdúsági zsidó gazdáknak, akik „pörge kalapot, pitykis lajbit” hordtak, és „tájszóval beszéltek a nyelvet, mint keresztény szomszédok”.²⁶

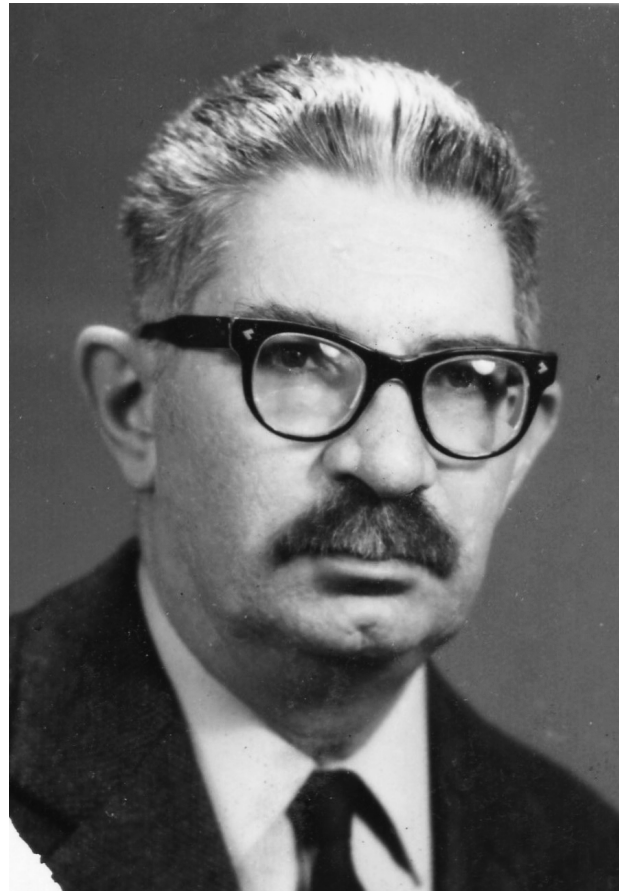
A humanizmusban azért is hisz nehezen, érvelt egy helyütt, mert a világ szenvtelenül, humanista-demokrata jelszavakat hangoztatva figyelni Izrael élet-halál harcát, szavaz Izrael ellen, szállít fegyvereket az araboknak az ötvenes évek óta – pedig Szabó szerint Izrael már a kezdetektől fogva kisebbségben, pusztán létéért küzd az arab tengerben. Nem volt ellene a humanizmusnak, de a „humanizmus fokmérője” az antiszemitizmus, és nehéz hinni a liberális, demokrata vagy baloldali – szocialista – államoknak, ha a zsidókat üldözik.²⁷ A szocializmus kritikájának kevesebb teret szentelt, de nem szalasztotta el megjegyezni, hogy a kommunizmus megmentette a zsidók életét, majd lehetetlenné tette a zsidó élet folytatását. A Szovjetunió „Cion gyűlöletére” neveli a zsidókat, megtagadja az aliját, felfegyverzi Izrael ellenségeit.²⁸ És máshol: a szocializmus „véglegesnek látszó halált jelent a zsidóságnak”.²⁹

Szabó holokauszthoz való hozzáállása – amely tételeiben erősen emlékeztet Bencion Dinur történész nézeteihez³⁰ – szintúgy a történelem nemzeti értelemezését mutatja. A holokausztra nem megfoghatatlan, érthetetlen tragédiaként, isteni sorscsapásként, hanem az asszimiláció egyenes következményeként tekint. A különböző népek ki akarták vetni maguk közül a zsidókat, ennek voltak eszközei a

pogromok, a zsidótörvények, a kiűzetés és a gázkamra is. Utóbbiak taglalása voltaképpen nem is képezi központi elemét Szabó írásainak, inkább az foglalkoztatja, hogy a zsidóság miért nem reagált hamarabb, alijázott, szervezett zsidó államot és hadsereget. Sorai nem nélkülözik a zsidó önkritikát: az anticionista ortodoxia, az asszimilánsok és a kommunisták „hozzájárultak ahhoz”, hogy „több maradjon Európában és több vesszen Auschwitzban a pusztulás idején”.³¹ Szabó így írta le az asszimiláció szerepét az antiszemitizmusban: a dualizmusban „a kereskedelem, a nagyipar, a bankvilág, a sajtó, a színház, sőt a nagyvárosok polgári klubjai is egyre inkább »elzsidósodtak« (bocsánat, de lehetetlen megkerülni ezt a rosszlelkű kifejezést, ha meg akarjuk érteni a keresztény reakciót)”. Az antiszemiták irigyek voltak, és nem mondták ki valós indokaikat, hanem azt ismételték, hogy a zsidók nem tudnak asszimilálódni. A zsidóság erre azt felelte, hogy „majd mi megmutatjuk”, s „az eredményt – Auschwitz máglyáiból megperzselten kikerült ágai a törzsnek – jól tudjuk mindannyian”. Cikkének konklúziója, hogy az antiszemitizmus elleni küzdelemnek eleve sosem volt értelme, az a zsidó élet velejárója, éppen úgy, ahogy a jogegyenlőségé pedig az asszimiláció.³²

Az *Élő zsidó történelem* modern kiadásában még azt is hozzátette, hogy a fehérterror egyenes reakció volt a Tanácsköztársaságban való zsidó részvételre („az intellektuel zsidó fiatalság szíve minden idealizmusával csatlakozott a szocialista és kommunista párthoz, és országnrészre volt abban, hogy 1919 tavaszán az ország tanácsköztársasággá változott”), amelyet „Kohn Béla” (sic!) vezetett. S a kommunizmusban való zsidó részvételért „valakinek fizetni kellett”.³³ *Zsidó szabadságharcosok* című munkájában világosan kiállt³⁴ mind a Lehi mozgalom nácikkal és olasz fasisztákkal ápolt kapcsolatai,³⁵ mind pedig a nagy vitákat kavarázó Kasztner-akció mellett.³⁶ Privát levelezésében megvédte a kutatók által közösgének cserben hagyásával vádolt Carmilly-Weinberger volt kolozsvári neológ főrabbit és a kollaborációval vádolt Berend Bélát is.³⁷ Akárcsak a Lehi és az Irgun veteránjai, ő is felelősnek tartotta Angliát a holokausztért. Nem kisebbítve Hitler és „a kelet-európai diktátorok” felelősségét, rögtön egy mondatban említette Angliát, amely „ellenünk fordult”, „hírhedt Fehér Könyvében megtagadta a Balfour-deklarációt”, és a „rövidlátó” nyugati zsidókat, akik – szerinte – nem helyeztek nyomást a Nyugatra a holokauszt megállítására érdekében.³⁸

Szabó arabokhoz való viszonya összetett volt. Nehéz volna szó nélkül elmenni a párttá alakult Lehi 1949-es kongresszusi jegyzőkönyve mellett,

Izraelben, immár Jesurun Élijáhuként (forrás: Lehi Múzeum, Tel-Aviv)

amelyen egy bizonyos „Szabó” – kizárásos alapon tanulmányunk alanya – úgy érvelt, hogy előbb ki kell űzni az arabokat, és csak utána kell a maradéknak jogokat adni, „mint ahogy ősapáink is elpusztították a kánaánitákat, és utána írták csak, hogy »szeretni fogod az idegent«.”³⁹ Ehhez képest egyik könyvében szenvtelenül rögzítette a *Nakba* tényeit – több százezer arab elűzését, Dajr Jászín borzalmaival –, annyit téve hozzá, hogy az arabok pajzsként használták a civileket, és hogy egyébként is az egész Dávid Ben-Gúrión hibája.⁴⁰ 1970-ben tisztázta, hogy a legkevésbé sem támogatja az arab civilekkel szembeni erőszakot. „Nem tudok olyan helyzetet elképzelni, hogy [...] kivetkőzzünk Isten képmására teremtett emberi mivoltunkból. Csak zsidónak kell lennünk, és akkor tudjuk a mértéket, hogy mikor, hogy és miként kell cselekednünk”. Inkább azt a napot várja, amikor „barátságban fog élni Erec Jisráél és népe Arábia államaival”. Szerinte csak a „sznob” ítéli meg Izraelt az alapján, hogy néha egy-egy politikus csúnyát mond az ara-

bokra.⁴¹ Csúnya szavaknál persze több is történt. Baruch Goldstein merényletét (mint ismert, a szélsőséges izraeli 1994 februárjában 29 ártatlan arabot lőtt agyon Hebronban, és még 125 főt megsebesített) világosan elítélte. Reakciójában Szabó tisztázta, hogy „minden épeszű ember elítéli ezt és az ehhez hasonló szörnyűségeket”, de érvelése szerint főleg az izraeli baloldal felelt a helyzet eskalálásáért, ugyanis a gyenge elit felbátorítja az arabokat, ez pedig szélsőséges reakciókat szül a zsidók között.⁴²

Külpolitika terén úgy látta, Nasszer az új Hitler, egy „bolond”, aki „megvadítja az egész világot”. Szabó szerint Nasszernak sikerült egyesítenie a kapitalista országokat a kommunistákkal, a közös nevező pedig a zsidógyűlölet. Azt jósolta, hogy Izrael sosem fogja már feladni Kelet-Jeruzsálemet, „hát Istenem, legfeljebb két zászló fog lengeni az óváros tornyain” – ez a jóslata Donald Trump lépései óta hatványozottan igaznak bizonyult.⁴³ Igaz, azt is jósolta, hogy egyes arab országokkal nem lehet különbséget kötni – mára tudjuk, hogy mégiscsak lehet.⁴⁴ Mint vélte, érdemi különbség nincsen Jaszszar Arafat és a Hamász között, így bármilyen béketaogatódzás zsidó részről önámítás.⁴⁵ Akárcsak korábban a magyar nacionalizmusról, úgy az arab nacionalizmusról is inkább példát akart venni, mert „az arabok nem *gálut* zsidók, nem beteges zsidók, nem Salom Ahsáv-osok, nem öngyűlölők, nem magukban keresik a hibát, nem szeretik az ellenséget”, mint a „baloldaliak”.⁴⁶

Privát levelezését olvasva világos, hogy Szabó nagyobb veszélyt látott az izraeli baloldalban. Cikkeiben még tapintatos volt: „Még nem fejeződött be az ország építése. A ház földszintjén már lakunk, sokan szépen berendezkedve, de fejük felett újabb és újabb emeleteket húznak, az állványokon dolgoznak a munkások a gazdasági vakolat elsímításán, és hol van még a teljes kulturális kifestése az épületnek?” A hasonlat lényege, hogy az ország nem ér rá nyilvános önmarcangolásra.⁴⁷ Barátjának, Carmilly-Weinbergernek azonban már így írt 1993-ban: „A *gáluti* betegség”, az „öngyilkossági hajlam” pusztít Izraelben. „Nem az araboktól félek, hanem az intellektuális fiatalságtól, amely most, a világforradalom bukása után, nem lévén kit megváltani, az arabságot erősíti a maga kárára.”⁴⁸

Cikkeiben és leveleiben szitkok áradatát zúdította az izraeli baloldalra. Az ország vesztét okozza „a fajtáját, népét gyűlölő réteg, melyet huszonöt éve agyamosnak a Cahalt [az izraeli hadsereget] SS-hez hasonlító professzorok, hitvány bértollnokok, beteg lelkű művészek tucatjai”. „Épp, hogy ki nem mondják: vesszenek ezek a nyomorult telepések családos-

tul”.⁴⁹ „Az arab is ember, az arab sem akar meghalni, szívesen egyezkedik, be kell integrálódnunk a muzulmán Közel-Keletbe, a térségnek manapság nincs semmi stratégiai értéke stb.” – idézte gúnyosan a baloldal vélt álláspontját. Jichák Rabin baloldali miniszterelnök egy „idegronc”, „tálcán viszi a területeket”, és azt hiszi, ettől majd „jó sajtónk lesz” Amerikában.⁵⁰ Pedig a liberális nyugati zsidó újságírókat meggyőzni nem lehet. Izraelbe látogatnak anélkül, hogy tudnának héberül, beszélnek egy-két arabbal, majd „pár nap alatt tökéletes képet nyernek a bonyolult arab–zsidó viszonyról”, és lehúzzák az országot egy cikkben – panaszkodott.⁵¹ „Döbbenetes, mi vár ránk, ha ezek a balosok teljesen átveszik az uralmat” – fakadt ki 1993-ban, de a nyugati zsidóságnak sem jólt sok jót. „A nyugati országokban ma körülbelül húszmillió muszlim [...] él. Szaporodnak, mint a nyulak, és nem ők asszimilálódnak a befogadó népekhez, hanem fordítva”.⁵² Ezért a zsidó nép stabilitásának záloga „fiaink, fegyvereink”, és Isten ajándéka, a cionizmus igazságaira feleszmélt zsidóság.⁵³

Bár élete végén néhány írása megjelent – saját kiadásban, jelentős veszteséggel – Magyarországon, egykori otthonában nem találta meg számításait. „1991 októberében Pesten voltam, felszóltam. Többé nem hívnak meg” – jegyezte meg epésen Carmilly-Weinbergernek, majd 1994-ben így írt: „Miként az izraeli kultúrellet egy maffia kezében van, ugyanúgy a magyar zsidóság itt. A balos konszenzus a nonkonformisták közül csak a gazdagokat engedi szóhoz, én, aki nem mindenben pendülök egy húr a társasággal, proskribáltam vagyunk [sic!].”⁵⁴ Egészsége erősen megromlott utolsó éveire, a szíve gyötörte, de ennek ellenére erős nagyítóval, felesége segítségével tovább írt. „Röviden írok, félig vak vagyok” – osztotta meg Carmilly-Weinbergerrel 2001-ben, egyik utolsó levelében.⁵⁵ Ám halála előtt két évvel írt leveleiben is megjelent az a derű és erős hit, amelyet a visszaemlékezők mindig emlegetnek személyisége kapcsán.

Szabó pontosan tudta, hogy erős jobboldali álláspontjával ritkaságszámba ment a neológ rabbik között. Mint írta, megkapta már, hogy „fasiszta”, „reakciós”, „terrorista”, és úgy gondolta, hogy még olvasóinak egy része is „sötét, gyermek, vakhitű fanatikusnak” tartja őt.⁵⁶ Ennek ellenére kitartott „szellemi honvédelme” mellett, amelynek alaptétele, hogy „a zsidó – zsidó”. Egyéb vágya nem volt, mint hogy Izrael annyira legyen zsidó, amennyire „Magyarország magyar.”⁵⁷ Jellemző volt barátjának, Abádi Ervinnek cikke, amelyben a dühös olvasói levelek ellenére megvédte Szabót: szerinte a rabbi „nagyszívű egész-zsidó” – de azért ő maga is egy ki-

csit elhatárolódott tőle.⁵⁸ Szabó nagy tudású volt és bátor, megosztó és kritikus, külön és nehezen emészthető. Munkásságának alaposabb feltárása a magyar zsidó történelem kutatóinak adóssága.

JEGYZETEK

- ¹ A továbbiakhoz, amennyiben külön nem jelölt a forrás: A Lehi Múzeum (Tel-Aviv) életrajzi adatai Szabó Ödön-ről, mozgalmi nevén „Nátán”-ról, továbbá Schönér Alfréd nekrológja: <http://or-zse.hu/hirdetes/yesburun.htm>
- ² *A Budapesti Ferencz József Országos Rabbiképző-intézet Évkönyve az 1953/54. tanévről*, 18.; és *Mult és Jövő*, 1934. november, 319.
- ³ Fák ünnepélye. *Egyenlőség*, 1938. január 20., 15.
- ⁴ Hírek a Rabbiképző Teológiai Egyesületéből. *Egyenlőség*, 1938. január 27., 15.
- ⁵ *A Magyar Zsidók Lapja*, 1939. március 16., 6.
- ⁶ Írók és írások. *Új Kelet*, 1939. szeptember 27., 7.
- ⁷ Jesurun Élijáhu (Szabó Ödön): *Az élő zsidó történelem. Ábráhámtól Izrael negyvenedik jubileumáig*. Netanja, szerzői kiadás, é. n., 5. (1942-es előszó.)
- ⁸ Gonda László: Egy héber könyv, mely magyarul jelent meg először. *Új Kelet*, 1956. március 2., 5.
- ⁹ Steiner Lenke: Az év magyar-zsidó irodalma. *Ararát*, 1944, 155.
- ¹⁰ Beérkezett könyvek. *Mult és Jövő*, 1942. augusztus, 128.
- ¹¹ *Újság*, 1942. július 31., 10.
- ¹² Laer József: Dr. Szabó-Jesurun Ödön a történetírói és tanári hivatásról. *Új Kelet*, 1962. június 15., 11.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_es_iktatokonyvben_76000-78000/?pg=448&layout=s
- ¹³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrat_1944_D_8_I_Vegyesei/?pg=195&layout=s
- ¹⁴ Későbbi névváltoztatása ellenére itt magyar nevén utalunk rá, hiszen levelezésében haláláig Ödönként írt alá.
- ¹⁵ *Új Kelet*, 1977. május 6., 16.
- ¹⁶ Könyveinek listájáért lásd a *Zsidó szabadságharcosok* magyar kiadásának hátlapját.
- ¹⁷ A lap történetéhez némi adalék Nehemia Ben Avraham emlékezése a kilencvenes évek elejéről: http://miertcion.blogspot.com/2011_04_01_archive.html
- ¹⁸ Jesurun Élijáhu: Mit ér a zsidó, ha csak izraeli? *A Hét Tükre*, 1970. február 19., 4–5.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Jesurun Élijáhu: Katolikus és muzulmán zsidók. *A Hét Tükre*, 1970. január 29., 4–5.
- ²¹ Uo.
- ²² Jesurun Élijáhu: Kutya vagyok, és berekedtem a sok ugatástól. *A Hét Tükre*, 1993. október 14., 16.
- ²³ Itt Herzl 1897-es, asszimilációt ostromozó cikkére utal. Lásd: Herzl Tivadar: *Cionista írások*. Ford. G. Gerő László. Budapest, Gondos, 1932, 10–17.
- ²⁴ Jesurun Élijáhu: Nép vagyunk – egy nép. *A Hét Tükre*, 1970. január 15., 5–6.
- ²⁵ Jesurun Élijáhu: Videant consules. *A Hét Tükre*, 1970. március 26., 5–6.
- ²⁶ Jesurun Élijáhu: Kimerítés – végkimerülésig. *A Hét Tükre*, 1970. február 12., 5–6.
- ²⁷ Jesurun Élijáhu: Szabadon is szolgák – szolgaságban is szabadok. *A Hét Tükre*, 1970. április 23., 5–6.
- ²⁸ Élijáhu: Nép vagyunk – egy nép, i. m.
- ²⁹ Orna Kenan: *Between Memory and History. The Evolution of Israeli Historiography of the Holocaust, 1945–1961*. New York, Peter Land, 2003, 44 és 52.; Boaz Cohen: *Israeli Holocaust Research: Birth and Evolution*. New York, Routledge, 2013.
- ³⁰ Élijáhu: Mit ér a zsidó, ha csak izraeli?, i. m.
- ³¹ Élijáhu: Videant consules, i. m.
- ³² Élijáhu: *Az élő zsidó történelem*, i. m. 183–184.
- ³³ Jesurun Élijáhu: *Zsidó szabadságharcosok*. H. n., szerzői kiadás, é. n. [második kiadás], 82–83, 136–139.
- ³⁴ Veszprémy László Bernát: „Sztálinista szélsőjobb”. A Lohamej Herut Jisrael katonai tevékenysége és eszmei kötetdései Palesztinában, 1940–1948. *Belvedere Meridionale*, 2018/2, 46–68, itt 50–54.
- ³⁵ Veszprémy László Bernát: „Istenjátszás”, embermentés. Kiket és miért mentett meg Kasztner Rezső? *Szombat*, 2017. május, 4–7.
- ³⁶ Yeshiva University Archives (a továbbiakban: YUA), 2002.099. 21/10. 92.
- ³⁷ Élijáhu: Nép vagyunk – egy nép, i. m.
- ³⁸ Veszprémy: „Sztálinista szélsőjobb”, i. m. 59.
- ³⁹ Élijáhu: *Zsidó szabadságharcosok*, i. m. 230.
- ⁴⁰ Jesurun Élijáhu: A cinikus, a humanista és a zsidó. *A Hét Tükre*, 1970. március 5., 5–6.
- ⁴¹ Jesurun Élijáhu: Te szegény, szerencsétlen zsidó nép! *A Hét Tükre*, 1994. március 3., 16.
- ⁴² Élijáhu: Kimerítés, i. m.
- ⁴³ Jesurun Élijáhu: Golda és a vadgalambok. *A Hét Tükre*, 1970. április 30., 4–6.
- ⁴⁴ Jesurun Élijáhu: A fundamentalisták mentalitása. *A Hét Tükre*, 1993. február 4., 16.
- ⁴⁵ Jesurun Élijáhu: Az arab béka és napjaink cionizmusa. *A Hét Tükre*, 1993. június 17., 16.
- ⁴⁶ Élijáhu: Mit ér a zsidó, ha csak izraeli?, i. m.
- ⁴⁷ YUA, 2002.099. 21/10. 83.
- ⁴⁸ Élijáhu: Te szegény, szerencsétlen zsidó nép!, i. m. Szabó egyébként a nácivádra dacosan reagált: „a mi katonaságunk is parádés felvonulást rendez, akár a náci, igen”. Jesurun Élijáhu: A Wehrmacht, a Cáhál és a Mácpénveszély. *A Hét Tükre*, 1970. április 9., 5–6.
- ⁴⁹ YUA, 2002.099. 21/10. 79.; Jesurun Élijáhu: Úgy várnak rá, mint a zsidó messiásra. *A Hét Tükre*, 1993. április 1., 16.
- ⁵⁰ Élijáhu: Kutya vagyok, i. m.
- ⁵¹ Élijáhu: A fundamentalisták mentalitása, i. m.
- ⁵² Élijáhu: Nép vagyunk – egy nép, i. m.
- ⁵³ YUA, 2002.099. 21/10. 80, 95.
- ⁵⁴ YUA, 2002.099. 21/10. 185.
- ⁵⁵ Élijáhu: Mit ér a zsidó, i. m. és Uő.: A cinikus, a humanista és a zsidó, i. m.; Gárdos Károly: *Jövő a múltban. Új Kelet*, 1961. augusztus 25., 4.
- ⁵⁶ Élijáhu: Nép vagyunk – egy nép, i. m.; Uő.: Katolikus és muzulmán zsidók, i. m.
- ⁵⁷ *A Hét Tükre*, 1970. február 5., 4.
- ⁵⁸

Szabó Ödön (Jesurun Élijáhu)

Így éltük túl Isten segítségével a holokausztot

*Idónak, Zivnek, Majának, Noának, Paznak, Talinak,
Jehudának és Jozsefnek, szeretett unokáimnak*

A vakok között azt tartják királynak, akinek fél szeme van. A rémült, zavarodott, döbönt magyar zsidók százezrei a német hadsereg Magyarországra vonulásakor (1944. március 19.) megadták magukat a sorsuknak. Hősnek tartották azt, aki megpróbált életet menteni. Ilyen „hős” voltam, igazi hősök árnyékában (akiknek száma egész Európában nagyon kevés volt).

Mint tudjátok, neológ (amerikai kifejezéssel konzervatív) rabbi voltam, és a zsidó közösség rabbijaként szolgáltam Békéscsabán, egy elég nagy településen, nagy közösséggel, nem messze a román határtól. A város azért fontos számomra, mert Juditka ott született 1943. február 5-én. Békéscsabán volt egy öreg rabbi, de ő beteg volt¹ és nem tudott sokat csinálni, így én voltam a megbízott rabbi. Középiskolai hittanra, héberre, judaizmusra és zsidó történelemre tanítottam a zsidó diákokat. Főként páróknak lakodalmakat tartottam, halottakat temettem, a zsinagógában prédikáltam, hanukán és purimkor alkalmakat tartottam, ifjúsági sportkört szerveztem. Kérdés és túlzás nélkül mondhatom, hogy élénk szellemet hoztam a közösségbe, ahol a zsidók már asszimilálódtak, és „Mózes-vallásban hívő magyaroknak” tekintették magukat.

Fiatal voltam, 27 éves, de már nagy cionista múlttal rendelkeztem, hiszen elnöke voltam a Makabea² csoportnak, egy budapesti zsidó diákszervezetnek, s így a cionista vezetés részének számítottam. Tudtam, mit kell tennem, hogy az asszimilált zsidókat visszahozzam a judaizmusba. Igazság szerint több voltam, mint rabbi – cionista propagandistaként teljes szívemből a cionizmusért dolgoztam. Szeretném megemlíteni, hogy 1938-ban párhuzamosan végeztem az egyetemi és a rabbitanulmányaimat. Három évig hitoktatóként tevékenykedtem budapesti iskolákban „közösségi szolgálatként”, mígnem elbocsátottak, mert túlságosan cionista vol-

tam (a magyar zsidóság asszimilálódott, és a magyarság iránti hűségéből szembeszállt a cionizmussal).

Távolról ismertem meg a nagymamátokat, amikor ő 12 éves volt, én pedig 17, mert Simon, a testvérem velem tanult a rabbiképzőben. 1938-tól kezdtem udvarolni neki (nagyon szép volt – és nagyon okos is). 1941. július 12-én összeházasodtunk, és

**Szabó Ödön Békéscsabán az 1940-es évek elején
(forrás: Szabó családi hagyaték,
a rokonok engedélyével)**

sokat segített a közösségben végzett munkámban. A békéscsabaiak nemcsak szerették, hanem szeretnysége, vallásos viselkedése és barátságos, de kissé visszafogott hozzáállása miatt tisztelték is.

Az igazság az, hogy mindketten ki akartunk vándorolni Palesztinába, de 1940-ig a helyzet egészen jó volt, és elhalasztottuk az aliját. 1939 májusában a britek bezárták Palesztina kapuit, és nem tudtunk dokumentumokhoz jutni (a „Fehér Könyv” miatt).³ 1939 végén kitört a háború, és nem tudtunk kijutni az országból. Kénytelen voltam rabbi maradni Békéscsabán. 1943 nyarán értesítést kaptam, hogy megkaptuk a dokumentációt. Barátaink a Zsidó Ügynökségtől szerezték, mert tudták, mi történik a zsidókkal Lengyelországban, és aggódtak az életünkért. Azonnal a közösség vezetőjéhez mentem, és felmondtam az állásomat. Megdöbbsent: „De rabbi uram, miért? Hamarosan itt a háború vége, a britek nyerne, mi pedig visszakapjuk minden jogunkat, a magyar zsidóság újra gazdag lesz, és erős befolyása lesz az országban, mint a háború előtt. Nagy jövő vár rád is.” (Fogalmatok sincs, mennyire vakok voltak a magyarországi zsidók, mennyire nem értették a helyzetet. Van egy mondás: az ember hajlamos nem a valóságban hinni, hanem abban, amit akar).

Visszautasítottam az álláspontját, és elmentem Budapestre, ahol letaglózó híreket kaptam: igen, megkaptam az igazolást, de nem mehetek, mert a törökök nem adnak tranzitvízumot. (A háború idején még nem voltak utashajók, és az út Palesztinába vonaton történt Jugoszlávián, Bulgárián, Törökországon és Szírián keresztül). Tehát maradnom kellett. 1943 végén beidéztek a városi laktanyába. Egy titkosszolgálati tiszt fogadott, és megkért, hogy adjam fel a lakást, amit béreltünk, mert szüksége van rá. Egy nagyon kicsi házban laktunk, és éppen egy nagyobbba készültünk. Mindenesetre jobban kellett volna tudnom, hogy 1943-ban egy zsidó nem viselkedhet tiszteletlenül egy titkosszolgálati tiszttel. Én ugyanis azt mondtam: „Nem!”. A tiszt tágra nyílt szemekkel nézett rám, és felkiáltott: „Te pimasz zsidó! Ezt megbánod!” És valóban, rövid idő után valóban megbántam. (Igazából nem kellett volna, mert nem több, mint hat hónap után rájöttem, hogy ez a hülye tett mentette meg az életünket. Isten egyik csodája volt. Csodák láncolata, ami megtörtént velünk, így megmenekültünk a biztos haláltól!)

Három héttel később, 1944. január közepén kaptam egy toborzási parancsot. Nem katonai szolgálatra, mert 1939-ben, nem sokkal a második világháború kitörése után a zsidókat kivonták a katonai erőből, és kemény munkára toborozták őket, hogy segítsék a hadsereget mindenféle nagyon nehéz fi-

zikai munkában. A toborzásom nem volt legális, mert – a törvény szerint – a rabbik felmentést kaptak a szolgálat alól. De a parancs az parancs, jelentkezni kellett. A közösség vezetői fellebbeztek a Honvédelmi Minisztériumnál, de közben munkatáborban voltam. Az általam végzett munka nem volt túl nehéz, de nem akartam kibújni a munka alól. Amikor nehéz és mocskos munkához kellett egy egységet összeállítaniuk, mint például a latrinák tisztítása vagy a levágott disznók szállítása a vonatkocsikból a katonai raktárba, engem soha nem osztottak be. Amikor 35 kilós szénaszákokat vittem, a srácok mindig megtalálták a módját, hogy segítsenek nekem. Viszont nem tudtam eleget enni, mert az étel nem volt kóser, s kívülről tilos volt ételt küldeni a táborunkba.

Márta otthon várta a szabadulásomat, hiába. Február végén heves fájdalmakat érzett a jobb fülében. Már házasságunk előtt fájt a füle, és egy különösen jó orvos megműtötte a budapesti zsidó kórházban. Mivel Békéscsabán nem volt fülgyógyász, és szerette volna, ha egy sebész látja, és mert eleget a nélkülem való életből a városban, Juditkával Budapestre ment, ahol édesanyjával lakott, és a kórházba is eljutott. Eközben március 19-én a nácik megszállták Magyarországot. Itt kell elmagyaráznom Magyarország akkori politikai helyzetét. A háború akkor már négy és fél éve tartott. A kezdetektől 1942 végéig a németek csak győzelmeket arattak. Anglia, Spanyolország és Svájc kivételével (amelyek semlegesek vagy nehezen meghódíthatók voltak) egész Európát a németek foglalták el, vagy az ő befolyásuk alatt állt. A német hadsereg és szövetségesei elérték Moszkvát és a Kaukázus hegyvidéki olajmezőit. De az oroszok sztálingrádi győzelme és az angolok győzelme az el-alameini csatában nagy fordulóponthoz jelentettek, és a németek lassú és folyamatos visszavonulásba kezdtek. 1943 végén és 1944 elején már lehetett látni, hogy elveszítik a háborút. A magyar kormány együttműködött Hitlerrel, mert visszaadták nekik a magyarok által az első világháborúban (1914–1918) elvesztett területek jelentős részét.

A magyaroknak két dologgal kellett fizetniük a németeknek: 200 ezer katonát kellett biztosítaniuk Németország hódító háborújára Oroszország ellen, és át kellett adniuk zsidóikat (kb. 800 000 főt) – megsemmisítésre. A magyar kormány az első igényt maradéktalanul teljesítette, a másodikat pedig részben. 80 ezer 20–45 év közötti zsidót toborzott munkaszolgálatra (ebből 50 ezer halt meg a keretlegények vadállati viselkedése miatt),⁴ de a többi zsidót nem adta át. A magyaroknak elég volt, hogy súlyos gazdasági szankciókat vezettek be ellenük.⁵ De a

zsidó szolidaritás („Minden zsidó felelős egymásért”)⁶ jól működött a szorongatott időkben, és a zsidó családok, még a legszegényebbek is, kitartottak és nem szenvedtek éhínséget egészen addig, amíg a nácik 1944. március 19-én be nem vonultak Magyarországra. 1943-tól Magyarország vezetése megértette, hogy Németország elveszítheti a háborút, és tudta, hogy a háború után a szövetségesek (Oroszország, Anglia és az USA) megbüntetik mindazokat, akik együttműködtek a náccikkal – ezért halogattak, minden eszközzel, bár a németek követelték a zsidók átadását. A németek többi szövetséges és az általuk meghódított országok – Bulgária és Finnország kivételével – megadták magukat a nácik követeléseinek, és 1943 végén már nem éltek zsidók Európában. Ötmilliót már kiirtottak, és csak néhány tízezren bújtak el, és ugyanennyien dolgoztak a németeknél. A magyar kormány azzal, hogy nem adta át a zsidókat, jó pontot akart elérni az amerikaiaknál (ostoba módon azt hitték, hogy az USA-t zsidó milliomosok kormányozzák). Szinte az egész magyar nép gyűlölte a zsidókat, és a német győzelmet akarta. Várták azt a napot, amikor a zsidókat elűzik, és ők, a keresztények, elvehetik a vagyonukat.⁷

Elfelejtettem megemlíteni, hogy a magyar kormány a sztálingrádi vereség után megpróbálta megkeresni a szövetségeseket, és egy külön békeszerződést akart kötni velük, de a németek árulókon keresztül értesültek róla. Mint már említettem, a magyar társadalom antiszemita volt, a tisztok és kormánytisztviselők közül sokan együttműködtek a náci németekkel. Hitler azonban nem várt sokáig, és elküldte hadseregét Magyarország meghódítására, mielőtt az kilépett volna a Németországgal kötött szerződésből. A németek döbbenetére – és a zsidók döbbenetére is – a német hadsereg nem szembesült a magyarok ellenállásával.⁸ Ellenkezőleg: a magyarok boldogan fogadták a németeket, és együttműködtek velük, különösen a „zsidóprobléma megoldásában”.⁹ A „zsidóprobléma” jelentése az volt, hogy „hogyan lehet megszabadulni tőlük és elvenni a tulajdonukat”. Megoldás egy volt: a kiirtásuk. De magát a tettet, az előadás módját és helyét csak a németek ismerték. A zsidók sejtették, hogy valami rossz fog történni velük, de nem voltak képesek előre látni ezt a fajta gonoszságot.¹⁰ Igen, tudták, hogy több millió zsidó halt meg Lengyelországban, Oroszországban és a balti országokban, de soha nem gondolták, hogy ilyesmi történhet Magyarországon, abban az országban, amelyet teljes szívükből szerettek.

A zsidók kiirtásának megszervezése az SS egyik speciális csoportjának a feladata volt, parancsnoku-

kat Adolf Eichmann-nak hívták.¹¹ A magyarországi csendőrség (rendőrök) segítették a németeket, és még a hódítóknál is kegyetlenebbek voltak. Mivel az SS létszáma nem haladta meg a 250 főt,¹² és a németek nem voltak biztosak abban, hogy a magyar társadalom együttműködik velük, attól tartottak, hogy az áldozatok fellázadnak. Így Eichmann ravasz cselet vetett be a zsidók félrevezetésére és átverésére.

A zsidók gettókba tömörítése és Auschwitzba szállítása nem tartott tovább két hónapnál.¹³ A rendeleteket nem egyben, hanem kiszámított sorrendben kényszerítették rájuk,¹⁴ abban a formátumban, mint korábban a többi európai országban – egyenként. Először is megtiltották a zsidóknak, hogy egyik helyről a másikra menjenek, elrendelték a sárga csillag viselését, elvették tőlük a kerékpárjukat, a rádiójukat, a bankszámlájukat, az üzleteiket bezárták, elvették a gazdag zsidók lakásait és bútoraikat. Felállították a zsidó tanácsokat, Békéscsabán is, ahol azt egy ultraasszimiláns jogász, a hitközség elnöke vezette.¹⁵ Majd az utolsó szakasz: az összes zsidót gettóba zárták a városokban, és a vidéki zsidókat is oda helyezték. A gettók távoli helyeken vagy egyes városrészekben voltak, magas falakkal és kerítésekkel körülvéve, nehogy egyes magyarok megsajnálják szomszédjaikat, amikor látják a csendőrség brutalitását.¹⁶ Az apró gettók több ezer éhezett, megalázott emberrel voltak telezsúfolva, a gazdagokat pedig brutálisan kínozták, amíg el nem mondták, hová rejtették a pénzüket és az ékszereiket. Miután mindenüket kirabolták, a rendőrök¹⁷ a pályaudvarokra kényszerítették őket, ahol csoportonként 70-80 idős embert, nőket, gyerekeket, sőt csecsemőket is marhavagonokba dobtak. A vonatok megkezdtek az utat Lengyelország felé, Auschwitzba, a haláltáborokba. Az erős kinézetű férfiakat elválasztották a családjuktól és nehéz munkára vették, többségüket németországi gyárakba, a nőket, 15-16 éves korig a gyermekeiket és az időseket gázzal ölték meg, és testüket elégették a krematóriumokban.¹⁸

A magyar zsidók nem tudtak erről semmit¹⁹ – én sem, persze. Auschwitz hermetikusan le volt zárva. Senki nem került ki onnan, és az ott történeteket csak kevesen tudták Németországban. És akik tudták, nem beszéltek róla. Azt persze mindenki tudta, hogy a zsidókat kiirtották, de hogy hogyan, az nagyon titok volt.

Még a munkatáborunk is egy távoli helyen volt, messze a várostól. A német invázióról csak néhány nappal a megszállás után hallottunk. Mindannyian elborzadtunk, de senki sem tudta volna elképzelni, mi fog történni később. A táborunkban körülbelül

500 zsidó volt, egy zsidó csoport és egy kitért zsidó társaság. (Nekünk sárga szalagunk volt, a keresztények pedig fehér szalagot viseltek. De ez volt az egyetlen különbség. A hitegyetlenteknek semmi előnyük nem származott ebből.) Volt még száz zsidó, egy fél század zsidó Kárpátaljáról, robusztus férfiak, kinézetük szerint favágók és kunyhóépítők lehettek. Kb. harminc magyar katona és öt tiszt állt őrségben.

Az 500-ból ketten voltunk cionisták. Cionisták-ként gyanakvóbbak voltunk, mint a barátaink, ismertük a zsidó történelmet, követtük az eseményeket Hitler 1933-as hatalomra jutása óta, és nem bíztunk a gojokban. Egyik este behívtam a laktanyánkba a zsidó szakasz parancsnokait, és elmondtam nekik, hogy nagyon félek a jövőtől, mert itt egy helyen, egy zárt táborban gyűltünk össze, ahol a katonák, főleg a tisztek antiszemiták, utálnak minket, és azt csinálhatnak velünk, amit akarnak, mivel nincs fegyverünk. Javasoltam, hogy szervezzük meg a menekülést. A román határ csak 25 kilométerre van a táborától, és amennyire én hallottam, a románok nem fordítják el a zsidókat. Éjszaka leküzdhetjük az alvó katonákat – mindössze 3-4-en álltak őrt –, jól megköjtük őket, fogjuk a fegyvereiket, és gyorsan eljutunk a román határhoz. 500 férfi, mindannyian 25-30 év közöttiek, jelentős csapatot alkotnánk. Az emberek megdöbbenek, amikor meghallották, mit mondtam. Fellázadni? Megköjtözní a katonákat? Menekülni? A Magyarországgal szemben ellenséges Romániába? – kérdezték. Meggátolta őket a hűségük Magyarországhoz – ahhoz az országhoz, amely kényszer munkára ítélte őket és éppen a családjuk kiirtásán dolgozott. Megdöbentette őket a gondolat, hogy kezet emeljenek a magyar honvédség katonáira. Egyenesen attól féltek, hogy ránk támadnak és kivégeznek – ahogy az öcsémet, Lackót is kivégezték, amikor elkapták egy másik táborból való szökés közben.

De ahogy Eszter könyvében is meg van írva: „Másunnan leszen könnyebbségök és szabadulások a zsidóknak”.²⁰ Elfogadták testvéremnek a Honvédelmi Minisztériumhoz intézett fellebbezését. Valóban, így működik a bürokrácia. A németek ugyan meghódították az országot, új kormány alakult, amely együttműködött a nácikkal, és együtt döntöttek a zsidók kiirtásáról – ám mindez semmit sem számított. A Honvédelmi Minisztérium tisztviselője ellenőrizte azt a bekezdést, amellyel felmentést kaptam a sorozás alól, és megállapította, hogy a toborzásom valóban illegális volt, és mivel ez a paragrafus nem változott – miért is változott volna, amikor a zsidó rabbiakat, akár az összes zsidót, amúgy is kiirtják? –, a paragrafus szerint járt el, és parancsot

küldött a táborba, hogy szabadítsanak ki. Így is történt. Április 7-én felszabadultam, ahogy a mai napig őrzött szolgálati könyvembe bele van írva (ZS, óriási piros betűkkel, azaz zsidó).

Pészah előtt egy-két nappal érkeztem Békéscsabára, de Márta és Juditka már nem voltak ott.²¹ Ahogy korábban írtam, Budapestre mentek. Márta, miután befejezte a füle kezelését, haza akart jönni Békéscsabára. Elment a szüleimhez elbúcsúzni, és abban az órában bejött a lakásukba a szomszéd orvos, és közölte apámmal a rossz hírt: a németek megszállták Magyarországot. Eredetileg Márta már csütörtökön haza szeretett volna menni, de meggondolta magát, mert tudta, hogy amikor megérkezik a vonat a városba, a piac zárva lesz, és nem tud libát venni. És mit ér a szombat liba nélkül? Ezért úgy döntött, hogy vasárnap megy. És azon a napon a német hadsereg megszállta Magyarországot. Ismét isteni beavatkozás! Amikor a szomszéd orvos közölte velük a hírt, apám felajánlotta Mártának, hogy várjon még egy napot, és meglátják, mi lesz. És valóban, másnap már tilos volt a zsidóknak

**Szabó ödön és Sebők Márta esküvője Budapesten
(forrás: Szabó családi hagyaték,
a rokonok engedélyével)**

egyik helyről a másikra utazni. Ha hazament volna, mindannyian hamvak lennénk. Mert akkor én nem mentem volna Budapestre, és nem kerültem volna be a Kasztner-csoportba (erről majd később mesélek), és a közösség többi tagjával engem is elvittek volna Auschwitzba. Mondhatni, hogy véletlen. De lehetne a csodák láncolata, amelyekről olvasni fogtok, merő véletlen?

Akkoriban még nem volt gettó, szabad volt mozogni a városban, és a zsidók telefonja még nem volt lekapcsolva. A szövetségesek, főleg az angolok, bombázni kezdték Budapestet, mert az új kormány teljes szívvel együttműködött a németekkel. Felhívtam Mártát, és megkértem, hogy jöjjön haza, mert más városokat nem bombáztak, csak Budapestet. Kértem Mártát, hogy menjen el a rendőrségre, szóljon, hogy békécsabai lakos, és kérjen írásban engedélyt a vonatozásra. Azt mondta, hogy fél, ezért végül azt mondtam neki, hogy jövök és elviszem őt és Juditkát egy hálókocsiban az éjszakai vonaton. Ismertem néhány masinistát a Budapest–Békéscsaba vonalon, és biztos voltam benne, hogy adnak egy zárt magánkabint, és senki nem fog zavarni minket. De ismét isteni beavatkozás! Egy nappal ezután egy 18 éves fiatalember sárga csillag nélkül érkezett Békéscsabára, és eljött hozzám. Azt állította, hogy tagja a cionista ifjúsági mozgalomnak, amelynek Simon, a sógorom volt az egyik alapítója, és Márta és én is tagjai voltunk, de különböző ágakban. Elmondta, hogy van egy kis baráti társaság Budapesten, hamis keresztény papírokkal, és hogy a csoport elnöke, Mordechaj Weisz (aki ma Haifában él) a Budapesten működő Segély- és Mentőbizottság²² tagja. Soha nem hallottam erről a bizottságról, mert békécsabai rabbiként az elmúlt három évben semmilyen kapcsolatomban nem volt a budapesti cionista szervezettel.

Ez a fickó, nem emlékszem a nevére, rémisztő történeteket mesélt, amiket Mordechajtól hallott, aki pedig a lengyel gettókból megszökött és Budapestre érkezett menekültekről értesült róluk. Arra buzdított, hogy mondjam el a közösség tagjainak, hogy hamis papírokat kell szereznükhöz, vagy keresztény barátaiktól kell elkérniük a saját papírjaikat, és Budapestre vagy Romániába kell szökniük, mert a németek azt tervezik, hogy megölnék minden zsidót, még azokat is, akik áttértek a kereszténységre (mert a judaizmus nem vallás és nem nemzet, hanem faj, így még a kereszténységre való áttérés sem teszi a zsidókat magyarokká).²³ A gettókról, a hamis papírokról és a tömeges szökésről szóló szavai annyira felkavartak, hogy nem mertem lépni. Mindenesetre bemutattam őt a Gábor nővéreknek, akik közül az egyik 15, a másik 21 éves volt, és

mindketten bejáratosak voltak az otthonunkba. Ő első pillantásra beleszeretett Évába, az idősebb nővérbe, és végül mind a ketten elmentek vele Budapestre. Mindkettőjüknek szőke haja és kék szeme volt (illetve van, mert ma is Izraelben élnek), vagyis nem voltak zsidó külsejűek – ezért érkeztek épségben Budapestre, hiszen senkinek nem jutott eszébe, hogy megnézzék a papírjaikat, amelyekben a vallás szerepelt. Így legalább volt egy kis részem a két lány megmentésében.

Mivel megbízható részleteket szerettem volna megtudni a helyzetről, úgy döntöttem, hogy magam is felmegyek Budapestre, és megkérdezem a Segély- és Mentőbizottságot. Az ötlet jónak tűnt, de a megvalósítás nem volt egyszerű. Április végén már nem engedték, hogy egy zsidó egyik helyről a másikra menjen, hacsak nem volt orvosi okmánya, miszerint műteni kell. Elmentem hát a város főorvosához, akit nagyon jól ismertem, és tisztességes keresztény volt, ő pedig adott nekem egy dokumentumot, amely tanúsította, hogy vakbélgyulladásom van, és sürgős műtetre van szükségem. Gondoltam, ha hazaérek, magammal viszem Mártát és Juditkát is. Éjfélkor indult a vonat, és én kifejezetten ezt a vonatot választottam abban a reményben, hogy éjszaka nem jön a csendőrség ellenőrizni a papírokat. Neológ rabbiként mindig protestáns papnak voltam öltözve – minden modern rabbi így öltözött –, a magyaros fekete öltönyre gondolok, a nyakig érő kabáttal, kis gombokkal és fehér gallérral, nyakkendő nélkül. Az ilyen öltözékről rögtön a protestáns papokra gondoltak, mert nem volt túl sok rabbi Magyarországon. A ruha jelentőségéről még írok.

Az egyik kabinban német tisztok csoportja ült és szunyókált. Volt ott egy szabad hely. Beléptem és közéjük ültem. A kabin sötét volt az országban általános áramszünet meg a bombázás veszélye miatt. A németek egész éjjel aludtak, de egyikük hozzám fordult, és megkérdezte, mikor érkezik a vonat Budapest külvárosába. Mondtam neki, hogy nem tudok olyan jól németül. „So” – mondta elfojtott hangon, és elaludt. Budapest előtt az állomásra érve a kalauz felébresztette őket, és mindannyian kiszálltak a vonatból. Egyedül maradtam a kabinban. Reggel hatkor érkezett a vonat a Keleti pályaudvarra, amely két percre volt a szüleim lakásától. Kinéztem az ablakon, és láttam három zsidót, akiknek a kabátján sárga csillag volt. Detektívnek látszó emberek kapták el őket. A zsidók elővettek a zsebükből néhány iratot, valószínűleg orvosiakat, de hiába. A nyomozók darabokra tépték őket, a zsidókat pedig elvitték. Nekem is volt sárga csillagom, de inkább nem hordtam, a biztonság kedvéért összehajtottam és zsebben tartottam. A kijáratnál egy rend-

őr állt, aki ellenőrizte a vonatokról leszállók iratait. Valószínűleg azért helyezték oda, hogy zsidókat fogjon. Biztos léptekkel és közömbös arckifejezéssel közeledtem felé – noha szörnyen izgultam, hogy mi lesz, ha elkap –, kezemet a kabát belső zsebébe tettem, hogy kivegyem az iratot. De nem várta meg, hogy kivegyem, hanem tisztelgett, és kezével intett: menjek. A ruhám megmentett. A valószínűleg protestáns rendőr azt hitte, hogy pap vagyok, ezért tisztelgett, és ellenőrzés nélkül elbocsátott. Végül is egy protestáns pap nem lehet zsidó. Úgy éreztem, nagy kő esett le a szívemről. Azóta legalább százszor álmodtam erről a találkozásról. Álmodtam újra ott vagyok: a rendőr tiszteleg, én pedig leszállok, s végül izzadtan ébredek.

Elmentem a Rákóczi út 73-ba, ahol apám élt és Tibi is,²⁴ aki a mai napig ott él. Mivel a bérlők ismertek, felvettem a sárga csillagot. Elmeséltem apámnak a kalandos utazásomat, és hozzáfűztem: „Ebből az esetből egy nagyon fontos dolgot tanultam meg: a zsidó, ha nincs zsidós külseje, vagyis nagy orra, ijedt pillantásai jobbra-balra, nyugodtan járhat a városban.” „A csillag nélkül jöttél ide az állomásról?” – kérdezte apám. „Persze – mondtam. – Miért mutatnám, hogy zsidó vagyok, ha nem nézek ki zsidósan, és a zsidókat mindenhol elkapják?” „És hogyan merted megszegni azt a törvényt, amely ennek a jelnek a viselésére kötelez?” „Apa – mondtam egy kis fölényvel, és a mai napig szégyellem magam, amiért ezt tettem –, aki manapság betartja az ország törvényét, az meghal, de aki megszegi, annak van esélye a túlélésre. És még egy dolog: változtasd meg az arckifejezésedet, hogy úgy nézz ki, mint egy nem zsidó. A zsidós tekintet, a félelem rögtön elárul. A nem zsidó tekintet vagy a közömbös, már-már buta vagy rosszindulatú tekintet esetleg megmenthet.”

Ez a filozófia, amit apámnak javasoltam, nem garantálta a százszázalékos sikert. De két hónapig sétáltam a város utcáin a sárga csillag nélkül, és soha nem keltem gyanút sem a rendőrök, sem a náci magyarok szívében. Ezenkívül még egy dolgon kellett segíteni. Fiatal korom óta nem láttam jól szemüveg nélkül. Magyarországon mindig is zsidónak nézték a szemüveges férfit, mert szinte csak a zsidók hordtak szemüveget. Kétezer évnyi tanulás elgyengítette a szemünket. Nem így a magyaroknak, akik csak az utolsó nemzedékekben kezdtek tanulni, és a szemük is rendben volt. Csak a nyomdában dolgozóknak volt szemüvegük, mert egész életükben betűkkel dolgoztak. Ezért az elegáns szemüvegemet lecseréltem az olcsó acélkeretesre, ami olyan volt, mint a szedőké. Egy antiszemita újság mindig a kezemben volt. Változtattam a bajuszom formáján

is, hogy olyan legyen, mint a magyaroké. Az arcom dühös vonásokat vett fel – a lényeg, hogy teljesen gój lettem.

Csak rövid időt töltöttem apámnál, majd elsiettem, hogy meglátogassam Mártát és Juditkát. A város szívében laktak, egy főutcában. Az épületnek két bejárata volt. Amikor hozzájuk érkeztem, felvettem a sárga csillagot. Amikor lementem az utcára, összehajtottam. Márta sürgette, hogy menjünk haza, mert nehezen tudott lemenni Juditkával és a babakocsival az alagsorba éjszaka, amikor a szirénák sikoltoztak a bombázások miatt. Bementem a rendőrkapitányságra – a város összes negyedében volt egy kis rendőrőrs – megkérdezni, hogyan tudnánk visszamenni Békéscsabára. Egy jószívű rendőr elmagyarázta nekem, hogy a zsidók nem mehetnek vonattal még akkor sem, ha van engedélyük, mert a csendőrség minden állomáson ott van, és a vonaton lévőket is elkapják és leszedik. Budapesten kellett maradnunk – és így menekültünk meg.

Ugyanazon a napon elmentem a cionista szervezet irodáiba. Naivan azt hittem, hogy az irodák működnek. Bekopogtattam a portás ajtaján, akit fiatal korom óta ismertem, és megkérdeztem, miért vannak zárva az irodák. Meglepődött és nagyon megijedt, amikor meglátott, és így szólt: „Az Isten szerelmére, Szabó úr, menjen el gyorsan! A németek bezárták az irodákat, és bármelyik percben idejöhetnek, hogy átvegyék a helyet.” „És hol találok a barátaimat?” – kérdeztem. „A hitközségben.” Gyorsan elhagytam az irodát.

Szorongó, dühös és ideges zsidók tömege tolongott a nagy hitközségi épületben.²⁵ Néhányan közülük, 16-17 év körüli fiatalok futárként és hírvivőként tevékenykedtek. A hitközség utasítására kimentek a gazdag zsidókhoz, hogy közöljék velük: lakásaikat vagy villáikat néhány órán belül elfoglalják, és azonnal ki kell üríteni a lakóhelyüket anélkül, hogy az otthoni szép dolgokat elvinnék. Mások azért jöttek a hitközségi irodába, hogy megtudják, van-e információ a Gestapo által letartóztatott és nyomtalanul eltűnt hozzátartozóikról (mintha itt valaki tudna róluk valamit). Az egyik irodában megtaláltam néhány barátomat, akikkel megszakadt a kapcsolatom, amióta Békéscsabára költöztünk. Mindenféle problémával voltak elfoglalva, amikről később írok. Mindenesetre szakítottak egy kis időt, hogy elmondják a helyzetet. Valószínűleg sejtették, hogy nemcsak érdekel, hanem szívesen segítek és részt is veszek a mentési akciókban.

Elmondták, hogy Budapesten van néhány tucat fiatal, aki megszökött a lengyelországi gettókból, és a Segély- és Mentőbizottság segítségével elbújtak. Ezek a férfiak a lengyelországi német hódítás pok-

lának hét körét bejárták, és elmesélték magyarországi barátaiknak, hogy mi történt a lengyel zsidókkal (kivéve az auschwitzi és más megsemmisítő táborok szörnyű végét, olyan helyeket, ahonnan soha senki nem tért vissza).²⁶ Májusban a bizottság vezetői közül páran értesültek arról, hogy mi folyik Auschwitzban. Az információ két fiataltól származott, akiknek sikerült elszökniük onnan, és amikor megérkeztek Szlovákiába, minden részletet leírtak az auschwitzi borzalmakról. A lengyel fiatalok lépésről lépésre elmondták budapesti cionista barátaiknak a németek tervét. Eichmann ugyanazt teszi itt, mint eddig mindenhol máshol. Említettem már, hogy amikor a németek megszállták Magyarországot, Magyarországon kívül szinte nem maradt zsidó Európában (a romániai zsidók fele maradt meg, Szlovákiában pedig néhány ezren).

Ezért – mondták a barátaim – mindent meg kell tenni a menthető megmentése érdekében. Persze százezreket nem lehet mind megmenteni. A magyar zsidóság (köztük bátor első világháborús veteránok, például édesapám is, aki a kiválóságáért kitüntetését kapott) megdöbbenve látta a katasztrófát. Úgy nőttek fel, hogy szerették Magyarországot, amely most nemcsak megtagadta a jogait, hanem a náci kezébe is adta őket, és a kiirtásukban segédkezett. Ezek a veteránok, mint a magyar zsidóság túlnyomó többsége, anticionisták voltak, idegen volt számukra a zsidó nemzeti elv, mert úgy gondolták, hogy ők magyarok, akik csak vallásukban különböznek a többiektől. Lelkileg nem voltak képesek semmi olyat tenni, ami az ország törvényeibe ütközött, még kevésbé kezelt emelni a „törvényes” hatóságok ellen.²⁷ És a fiatalabb generáció mind munkaszolgálaton volt.

Csak azokra lehetett hagyatkozni, akiknek sikerült elkerülniük a munkaszolgálatot – illetve a cionistákra. Le kell szögezmem, hogy a cionista szervezet, bár kicsi volt és a kormány betiltotta,²⁸ több ágra szakadt (Hasomer Hacair, Betar, Dror, Mapai²⁹ stb.), Még a holokauszt idején sem volt kapcsolat köztük!³⁰ A Betar iránti baloldali gyűlölet olyan erős volt, mint ma a Salom Ahsáv³¹ hozzáállása a telepésekhez.³² És mégis, mindegyik ág nagy bátorsággal mentette az embereket. És kit próbáltak megmenteni? Mindenekelőtt a fiatalokat, akik mozgékonyak és készek voltak kockázatot vállalni, hiszen az elkapott embermentőket azonnal deportálták. [...]³³

Az Auschwitz-jegyzőkönyvből egy példány Budapestre is megérkezett, Kasztner Rezsőnek,³⁴ a Segély- és Mentőbizottság vezetőjének kezébe, de csak májusban, amikor a magyar zsidóság felét³⁵ már Lengyelországba deportálták. Kasztner erről

**Szabó Ödön édesapja, Szabó Aladár
az első világháború idején
(forrás: Szabó családi hagyaték,
a rokonok engedélyével)**

csak legközelebbi munkatársainak mesélt. A magyar zsidók 99,9 százaléka csak akkor szerzett tudomást Auschwitzról, amikor már megérkezett oda. Jőmagam is csak akkor hallottam Auschwitzról, amikor a bergen-belseni táborban voltunk. Kasztner nem tette közzé az Auschwitz-protokoll tartalmát. Erre több oka is volt.

Először is: senki sem hitte volna el. Az emberi agy nem hihet ilyen szörnyű cselekedetekben, ha csak nem kényszerítik rá erőszakkal, hogy meglássa őket. Másodsor: szinte lehetetlen volt a zsidóknak elmenekülni és átlépni a határt. Minden vasútállomáson és átkelőn csendőrök strázsáltak, akik ellenőrizték az utasok papírjait, hogy vannak-e köztük zsidók. És a határokon túl minden Magyarországgal határos ország német fennhatóság alatt állt. (Szlovákia, Ausztria, Jugoszlávia, Lengyelország, Románia. Az utóbbiban volt valamiféle autonómia annak ellenére, hogy Németország szövetségese volt. Az ország vezetői okosak voltak, életben hagyták zsidó állampolgáraik felét, hogy jó pontokat szerezzenek, ha és amikor az amerikaiak nyernek.)

De a fő dilemma az volt, hogy Kasztner nagy tervet szőtt: meg akarta vásárolni a magyar zsidókat (800 000 főt) Eichmann és az SS kezéből a németek számára átadandó óriási mennyiségű, létfontosságú javakért, amelyet a jeruzsálemi cionisták biztosítottak volna.³⁶ Ezért barátját, Joel Brandot³⁷ Törökországba küldte, hogy találkozzon Móse Sárettel,³⁸ a cionisták „külgügyminiszterével”, és megvitassák az alkut. De Saret egy ijedt „zsidófiú” volt, aki félt a britektől, mondván, mit szólnak majd, ha megtudják, hogy a zsidók az ellenséggel, a németekkel tárgyalnak.³⁹ Ezért három hetet késett a találkozóhoz Joel Branddal. (Eközben Eichmann, aki hiába várta a Zsidó Ügynökség választát, 150 ezer zsidót deportált.⁴⁰) Mire Saret találkozott Joellel a szíriai határon (ami akkor még brit fennhatóság alatt állt), a britek megérkeztek és letartóztatták Brandot. A Zsidó Ügynökség (Weizmann,⁴¹ Ben-Gúrión,⁴² Saret, Jichak Grünbaum⁴³ és Goldman⁴⁴) egy ujját sem mozdította meg, hogy megmentse a magyar zsidóságot, amíg még lehetséges volt megmenteni őket.⁴⁵

Amikor Kasztner látta, hogy Joel Brand nem tért vissza, kisebb alkut kötött Eichmannal és Kurt Becher⁴⁶ SS-ezredessel, amelynek keretében a náciak hatalmas összegért 1650 zsidót engedtek vonatra szállni Spanyolország felé. Az 1650 között volt körülbelül kétszáz a cionista mozgalom vezetői közül (így én is) és körülbelül 600 haluc (úttörő, köztük Marta és az egyéves Juditka). Ebben az 1650 fős csoportban a közösségek vezetőiből és családjaikból is körülbelül 500-an voltak, akiket Budapestre csempészték, míg közösségük tagjait deportálták. A csoport többi tagja gazdag ember volt, nem cionisták, akik egy vagyont fizettek azért, hogy a cionista Kasztner megmentse őket.

De vissza a történetünkhöz! Amikor megtudtam néhány részletet a deportálásról, levelet írtam Singernének, akitől Békéscsabán béreltünk házat, és javasoltam neki és rajta keresztül a közösség többi tagjának, hogy próbáljanak menedéket találni keresztény barátaiknál, illetve próbáljanak meg Budapestre utazni (egymillió ember között könnyebb hamis okmányokkal elbújni, mint egy kisvárosban, ahol mindenki ismer mindenkit), vagy próbáljanak meg Romániába menekülni, hiszen a határ nem volt messze Békéscsabától. Magyarországon az a – meglehetősen pontos – hír járta, hogy a románok nem adják át a németeknek az országukba érkező zsidó menekülteket. Singernétől kaptam két képeslapot válaszképp. A másodikat – egy rémisztő mementőt – az archívumban őrizzük. Az elsőben azt írta, hogy Békéscsabán is hallottak az észak-magyarországi, kárpátaljai zsidók deportálásáról, de az a vidék ka-

tonai területnek számít, és ezért olyan nehéz ott a zsidóság helyzete. A többi magyarországi területen nem kell attól tartani, hogy a zsidóknak baja esik. Két héttel később megkaptam a második, a gettóból kicsempészett képeslapot, amelyen ezt írta: „Sajnos mindaz, amit írtál nekünk, megtörtént. Kérlek, imádkozz értünk.” Az egész családot Auschwitzba vitték, és ott meggyilkolták.

Budapesti tartózkodásom első hetében a hitközségben találkoztam egy lengyel menekülttel, és amikor meghallotta a helyzetünket, tanácsot adott: „Ha vannak barátaid vagy keresztény rokonaid, és van pénzed is, akkor könnyebben menekülsz meg. Kérd meg a keresztényt, hogy béreljen Budapest környékén egy nem túl nagy házat, amiben pince is van. Ha rendőrök jönnek, menj le a pincébe. Ne aggódj, a rendőrök ritkán jönnek be a keresztények házába, hacsak nem gyanakodnak rájuk. Tehát ne menj ki a házból, ne lássanak a házon kívül, a keresztények gondoskodnak a táplálásodról, hogy semmi gyanús ne legyen. A háború néhány hónap múlva véget ér, és akkor előjöhetsz. Az oroszok a magyar határtól nem messze állnak, az angolszászok pedig a nyugat-európai inváziót készítik elő. Türelem és acélidegek!” (A lengyel havér óriásit tévedett. Pestet csak 1945. január elején szabadították fel az oroszok, és ki tudja, kibírtuk-e volna illegalitásban nyolc hónapig.) Apám gazdasági helyzete akkoriban jó volt. A vegyi gyár teljes gőzzel dolgozott. Elike (Tibi felesége, barátnője akkoriban) gyári titkárnőként dolgozott, és egy másik férfi, Kanalas úr, egy keresztény vezette az üzletet, így apámnak nem lett volna olyan nehéz előteremteni a szükséges összeget, hogy végrehajtsuk az ötletet.

A legjobb barátom Balázs Gyuri⁴⁷ volt, lelkes cionista, a Budapesti Zsidó Múzeum munkatársa. Felesége, Irma, Márta legjobb barátnője volt. Irma apja, a keresztény Galambos teljesen keresztény volt, de mivel a felesége zsidó volt, lányuk, Irma, Gyuri felesége is nyilvánvalóan zsidónak számított. A tervem azon a gondolaton alapult, hogy Galambos bácsit biztosan érdekelte zsidó lánya és unokája megmentése. Hátha beleegyeznek abba, hogy bérel egy lakást, és ott bújtatja a családját, a családunkat, apámat, mostohaanyámat és minket (két bátyám vidéken volt munkaszolgálaton, így akkor még nem voltak veszélyben). Apám még fizetni is tudna. Ekkor a zsidók telefonvonalai már el voltak vágva, így egyébként sem állt fenn a lehallgatás veszélye, ezért úgy döntöttem, hogy elmegyek Gyurihoz Újpestre, egy nagy ipari városba, 8 kilométerre Budapesttől. A két város között rendszeresen járt trolis. Akkoriban még szabad volt a zsidóknak trolival utazni, de a városon kívülre nem. Ezt viszont nem tud-

tam. Megdöbbenésemre a két város határán egy rendőr jött, hogy megnézze, van-e olyan zsidó, aki megszegi ezt a rendeletet. Korábban említettem, hogy általában nem hordtam a sárga csillagot, és mindig a kezemben volt egy antiszemita újság. Amikor megláttam a rendőrt, nem vesztettem el a fejem, hanem kihajtogattam az újságot, így annak nagy betűkkel nyomtatott címe már messziről is látszott, és olvasni kezdtem. A rendőr nem ellenőrizte mindenkinek az iratait, csak azokét, akik gyanúsak tűntek vagy zsidósak voltak. Amikor átment a troli hosszú folyosóján és hozzám ért, mosolyogva néztem rá, mintha én is valami antiszemita volnék. Ő is mosolygott, majd tovább állt. Az igazat megvallva azt kell mondanom, hogy nem minden rendőr volt gonosz. A rendőrök rendszeresen kaptak apró ajándékokat a zsidó boltosoktól, és amikor a zsidó üzletek be lettek zárva, a rendőröknek hiányoztak a kis ajándékok. Velük ellentétben a csendőrséget a vidéki lakosságból, a legerőszakosabb férfiakból tobo-

rozták, akik olyanok voltak, mint a ragadozók, és nem ismertek kegyelmet.

Amikor Gyurihoz érkeztem, igyekeztem meggyőzni őt és apósát, a keresztény Galambost is – tisztességes, zsidó családját szerető embert – a tervről. De Gyuri – akit egyébként bátor embernek ismertem, olyannak, aki minden helyzetben elbaldogul – teljesen összeomlott. Mióta a németek bevonultak Magyarországra, nem hagyta el a házát. A szoba sarkában ült, egy pokróccal szorosan bebujgolyálva, megbénult a félelemtől, mintha arra várna, hogy jöjjenek a németek. Amikor felvázoltam neki a tervemet, csak egy mondatban válaszolt: a szíve mélyén még az apósom is náci. Egy hét múlva visszamentem hozzá, hogy megpróbáljam meggyőzni, de Gyuri még rosszabb állapotban volt, mint az előző héten. Végül őt és Irmát valóban Auschwitzba vitték, és soha nem tértek vissza. Kislányuk a szomszédokhoz került, akik később Budapesten élő rokonokhoz vitték, így őt sikerült megmenteni.

Szabó Ödön és felesége (az álló sorban balról a második és a harmadik) egy ismeretlen cionista csoportban (véltetően a Betarban) (forrás: Szabó családi hagyatéka, a rokonok engedélyével)

A mozgalomban részt vevő barátaim, akik szintén az illegális mentőszervezet tagjai voltak, különböző tanácsokat adtak nekem: add a kislányodat egy jó származású keresztény családhoz, fizess nekik a tartásáért, te pedig Mártával szerezz hamis papírokat és béreljétek lakást mint keresztények. Az ötlet jó volt és megvalósítható. Márta unokatestvérének, aki édesanyámmal közös lakásban lakott, volt egy keresztény bejárónője, egy rendes nő. Némi pénzért cserébe készen állt arra, hogy elvigye Juditot, és gondoskodjon róla, míg szebb napok nem jönnek. Még mindig azt hittük, hogy nem sok van már a felszabadulásig. A házunkkal szemben, az Erzsébet körút és a Blaha Lujza tér sarkán volt egy fotóbolt, a tulajdonosa zsidó származású, Fara-góné, aki szintén életben maradt (tíz éve még Hai-fában élt). Elmentünk hozzá, és másoltattunk hamis dokumentumokat – a mai napig őrzöm őket az irataim között. De Márta – aki egyébként szép nő volt, magyaros arcú – megijedt. „Nem tudok úgy tenni, mintha gój lennék. Soha életemben nem beszéltem gójokkal.”

Valóban, Márta zsidó általános és középiskolákban tanult, és 12 éves korától a cionista mozgalom tagja volt, nővérként dolgozott a Zsidó Kórházban, és soha nem voltak keresztény barátai vagy ismerősei. Én viszont könnyen elboldogultam gójként, szükség esetén antiszemita-ként is (ahogy fentebb is írtam), mert két évig, 10-12 éves korom között protestáns iskolában tanultam, és sok nem zsidó barátom volt. (De nem olyan barátok, akik készek lettek volna kockáztatni az életüket, és segíteni egy zsidón. Mert azt, aki segített egy zsidónak vagy elrejtette, szigorúan megbüntették vagy kivégezték.⁴⁸)

A második ok, amiért nem álltunk gójnak, Juditka volt, akit odaadtunk egy keresztény nőnek. Két hét múlva meglátogattuk, hogy jól van-e. Jól volt, de tele volt kiütésekkel a teste, mert nem tudott hozzászokni a kecsketejhez. Márta megdöbbent, amikor meglátta. De nem ez volt az utolsó csepp a pohárban. Judit sírni kezdett, két kézzel átölelte a másik nőt, és így szólt: „Mami! Mami!” Márta szíve ennek hallatán szinte megszakadt. „Nem adom oda Juditot – zokogta –, jobb, ha együtt ölnek meg minket.”

És ekkor egy újabb fénysugár jelent meg a horizonton: a barlang! Mordechaj Weisz⁴⁹ a cionista ifjúság képviselője volt a Segély- és Mentőbizottságban. Ez a Mordi egyidős volt Mártával, és fiatalként a mozgalom egy korcsoportjába tartoztak. Otthagyták a munkaszolgálatot, és zsidó külseje ellenére – egészen pontosan cigányos, mert barnás volt a bőrszíne – sikerült hamis iratokkal keresztényként élnie. Mindezt az önbizalma miatt. Fen-

tebb írtam, hogy a zsidót a félelemről ismerték fel, ami a szemében volt. Egy-két nappal a „Judit-sztori” után bejött hozzánk, édesanyám lakásába (ahol Budapestre érkeztünk óta laktunk), és menedéket kért egy éjszakára. Sajnos valaki lecsapott rá, a rendőrök pedig átkutatták a lakását – szerencsére nem volt otthon. Aznap este elmesélte nekem az alábbi történetet. A mozgalom egyik idősebb tagja, Dov Erdős sofőrként dolgozik egy vezető mérnök-nél az áramszolgáltatónál, aki természetesen keresztény, de utálja a németeket. Gyűlöli őket, mert veszélyt lát bennük Magyarország függetlenségére. Ez a mérnök egyben a magyarországi barlangkutató társaság titkára is. A budai hegyek mészkőből vannak, és barlangok százai vannak ott. Az egyik barlang, pontosabban a barlang nyílása a mérnök (a nevét elfelejtettem) budai villájának udvara mellett található. A mérnök meg volt győződve arról, hogy hamarosan megérkezik a Vörös Hadsereg Budapest felszabadítására, de a kommunistáktól is félt. Ezért egy ajánlattal fordult a sofőrjéhez: „A pletykák szerint hamarosan megtörténik a budapesti zsidók deportálása. Elrejtelek a barlangban, és gondoskodom rólad. Amikor jönnek az oroszok, és veszélyben leszek, legalábbis a megszállás kezdetén, és te felszabadulsz és szabad leszel, akkor meg én megyek a barlangba, és te vigyázol rám. Mit szólsz ehhez az alkuhoz?”

Erdős visszautasította az ajánlatot. „Van egy keresztény barátom, akivel együtt élek, és ott is maradhatok, amíg meg nem jön a felszabadító orosz hadsereg. Nincs szükségem a barlangodra. De kérnék egy szívességet. A mozgalmunkban több tucat fiatal van, akik most a deportálás veszélyével néznek szembe. Add át nekik a barlangot, hogy a mozgalmunk elrejtthesse ott a fiatalokat.” A mérnök belement. „No, nézd – mondta nekem Mordi –, nem tudom egyedül elviselni a barlang terhét. Gyere és segíts előkészíteni a barlangot a fiataljaink szállásának, és a segítségéért cserébe elbújhatsz ott Mártával és Judittal. Holnap, ha jó idő lesz, elmegyünk megvizsgálni a helyszínt.”

Másnap elmentünk Budára, persze sárga csillag nélkül mindketten, és „turistákként” sétálgattunk a Pasaréti úton, ami egy elegáns környék. Reggel ilyen tájban senki nem volt az utcán. Elhaladtunk a mérnök villája mellett: ott volt egy hatalmas szabad tér, mögötte egy kis fa. Az udvar közepén találtuk a barlang nyílását. Olyan volt, mint egy kerek gödör, amelynek mélysége 5-6 méter volt, körülötte pedig kőkerítés. Lenéztem, és láttam, hogy a gödör falai nincsenek kövekkel kiköveve. Falaiból éles és durva kövek lógtak ki. A gödröt körülvevő alacsony kerítéshez kötélhágcsót kötöttek, és ezzel le-

hetett lejutni a barlangba. Körülnéztünk és nem láttunk senkit. Mordi kint maradt figyelni, én pedig lefele kezdtem mászni. Soha nem csináltam még ilyet, ilyen akciókat csak filmekben láttam. Én sem voltam kitűnő sportoló – enyhén szólva. A kötel előre-hátra mozgott, és félttem, hogy a kövek eltalálnak, és felhasítanak. Hat méter majdnem annyi, mint két emelet! Féltoltan érkeztem a gödör aljára. Innen egy 60-70 centiméter átmérőjű keskeny nyílás nyílt, majdnem, mint egy három méter hosszú betoncső. Alig tudtam átmászni a „csövön”, de végül egy elég nagy barlangban találtam magam. Ez volt a hely, a barlang! Mint később megtudtam, ez hívták „nappalinak”. Innen szűkebb átjárók ágaztak ki, amelyek kisebb helyiségekbe vezettek. Egy nagy labirintus húzódott a föld alatt.

Logikus kérdés, hogy miért mentem be a barlangba. Nos, mivel magunkkal akartuk vinni Juditot, tudnom kellett, hogy milyen a hely. Mint megtudtam, nem nekünk való. Először is fagyos hideg volt odalent. Kint szép tavaszi idő volt, kb. 20 Celsius-fok, míg lent a barlangban állandóan csak 10. A második ok akkor vált nyilvánvalóvá számomra, amikor ki akartam jönni a helyről. A „cső” közepén elakadtam, és nem tudtam továbbmenni. Ha nincs Mordi, aki lejött utánam a barlangba, és nagy nehezen kirángatott, örökre ott ragadtam volna. Ott és akkor jöttem rá, hogy klausztrófóbiában szenvedek. Bár tudtam, hogy mi, Márta, Judit és én nem fogjuk használni ezt a menhelyet, folytattam a fejtörést. Nem a saját biztonságunkra és a saját terveinkre gondoltam. Szívem mélyén tudtam, hogy előbb-utóbb számunkra is lesz valami megoldás.

A barlang tisztességes búvó- és lakóhelyé alakítása nem volt olcsó dolog, és több munkás kezét is igényelt. Ha 40-50 14-17 év közötti fiatal tervezünk itt elhelyezni és 2-3 hónapig ellátni, akkor élelmiszert, ágyat, ivóvizet és üzemanyagot kell felhalmozni. A pénzprobléma könnyen megoldódott. Mordi ismert egy férfit, aki búvóhelyet talált magának, de nem tudott mit kezdeni a lányával, egy 14 évessel, akinek vörös volt a haja (ez Magyarországon ritka volt). Adott Mordinak kétezer angol fontot, ami óriási összeg volt, hogy helyet adjunk neki a barlangban. Egy másik nagy összeget Kasztnertől kaptunk a Mentőbizottság pénzéből. Volt két barátom, König Mózes és Márton Benjámín, cionisták, mindketten házások voltak, kb. 30 évesek, és nem volt gyerekük, ahogyan Scher Lászlónak sem.⁵⁰ Könignek kapcsolatai voltak egy nagy pékséggel, és hatalmas mennyiségű szárított kenyeret rendelt (a friss kenyér 2-3 nap alatt megromlott). Egy pokrócgyárral tárgyaltunk több száz meleg takaróról, és olyan ágyakat terveztem, amelyek szétszedhetők

voltak – valójában vékony deszkák, amelyek könnyen szállíthatók és figyelemfelkeltés nélkül levihetőek és összerakhatók a barlangban. Tibi, a bátyám, aki két hét szabadságot kapott muszoként, két hordó üzemanyagot vagy olajat biztosított a főzéshez édesapám vegyi gyárából. A hordók ideiglenesen az udvaron álltak, mert még nem tudtuk, hogyan vigyük le őket. Eközben Mordi levitte a lányt és még két erős srácot, hogy előkészítsék a terepet a „csarnokban” és még három nagyobb kamrában, amelyek a központi barlangból ágaztak ki. Június utolsó hetében, vasárnap, amikor hátzissákkal a vállukon fiatalok ezrei túráztak és piknikeztek a Budai-hegységben, meleg ruhával ellátott óriási hátzissákokat vettünk a hátunkra. A trolival Zöldmáli útig mentünk, onnan sétáltunk a célunkhoz. Egyenként letértünk az útról és a gödör nyílásához mentünk, majd bedobtuk a táskákat. Csak segítettünk nekik, mert ahogy korábban is írtam, nem állt szándékomban csatlakozni hozzájuk.

Minden, amit fent leírtam, nem tartott tovább egy hétnél. Hétfőn délelőtt megérkezett az egyik fiatal, akinek ott kellett volna laknia, és bedobta a rakományát a gödörbe abban a reményben, hogy az egyik „lakó” kijön a „csövön”, és beviszi. Akkoriban már pletykák terjedtek a városban arról, hogy egy csendőralakulatot hoztak Budapestre összegyűjteni a zsidókat (akik speciális házakban összpontosultak, amelyeket a házak kapujára festett sárga Dávid-csillag után „csillagos háznak” neveztek). [...]⁵¹

A srác balszerencséjére – és a miénkre – elkapta őt egy rendőr, aki a környéken járőrözött, és akiről mi nem is tudtunk. A srác bátor volt és izmos, és sikerült kiszabadulnia, de mint József Egyiptomban a kabátját, ha nem is Potifár feleségénél, de az őrnél hagyta. Az őr átkutatta a zsebeket, és gyanús papírokat talált. Elment a rendőrségre, és elmondta nekik, mi történt. A helyszínre kiérkeztek a rendőrök, akik kihívták a tűzoltókat is. A tűzoltók egy hosszú létrát hoztak (nem pedig kötélhágcsót – gyávábbak voltak, mint én), majd három fegyveres rendőr kúszott át a „csövön”, és megtalálta a halom élelmiszert és felszerelést, és elkezdte keresni a „bérlőket”. A fiúk és a lány meghallották a zajokat, de mivel már bent voltak, és mivel korábban már végeztek némi kutatást a barlangrendszerekben, sikerült elbújniuk. De a rendőrök a zsákmányt magukkal vitték. A srác, aki megszökött, rendes volt, azonnal elment megkeresni Mordit, és elmondta neki, mi történt. Mordi odarohant hozzánk, én pedig értesítettem a barátomat, hogy a barlangot – amit mi „Bélának” hívtunk, elterjedt férfinév – feltörték.

Ehhez kapcsolódik még egy történet. Mordi és én még korábban úgy döntöttünk, hogy fegyvereket szerzünk arra az esetre, ha a barlangot lefűlennék, hogy meg tudjuk védeni magunkat. Természetesen csak pisztolyokat szerezhettünk. Egyébként, ha egy zsidót fegyverrel fogtak el, azt a helyszínen kivégezték.⁵² És ne higgyétek, hogy nem félttem! Halálra rémültem, mert csak a hülye nem fél veszély idején – ahogy a költő Heinrich Heine is írta. De nem fagytam le. Éppen ellenkezőleg – a félelem aktivitásra, kockázatvállalásra sarkallt. Három héttel korábban szereztem magamnak egy pisztolyt. Nem akartam átadni a „közösbe”. Tibinek voltak jó keresztény barátai még iskolás korából, néhányan közülük a hadsereg tisztjei voltak. Kérdezősködni kezdett, és valóban szerzett nekem egy pisztolyt. A fiatal tiszt, akitől a fegyvert vásárolta, szintén kockáztatott, és 3000 pengőt kért tőlem – egy akkori középiskolai tanár hat havi fizetését! Morditól kaptam rá a pénzt. Egyébként Mordi a barlang lebukása utáni éjjel odament, és felhozta az ott rekedt zsidókat. Mindhármukat Romániába csempészték. Egyiküket – Ferinek hívták – úgy húsz éve ismerem meg Ramat Ganban. A lány pedig az *Új Kelet*-hez került itt, Izraelben. Minden jó, ha jó a vége.

Visszatérve a pisztolyos történethez: én és Laci a két fegyvert vékony pokrócba tekerve bevittük a barlangba, hogy elrejtjük őket. A takaró célja az volt, hogy a fegyverek ne sérüljenek meg. A változatosság kedvéért nem a szokásos módon mentünk, hanem tettünk egy kis kitérőt, ám félúton meglepetés várt. Egy német állást építettek az útra. Úgy döntöttünk, szétválunk, folytatjuk az utunkat, és egymás után megyünk száz méterrel. Én mentem elsőnek, mögöttem pedig Laci, kezében a takaróba csavart pisztolyokkal. Megint úgy éreztem magam, mint amikor Budapestre érkezve elhaladtam a rendőr mellett a pályaudvar kijáratánál. De közömbösen mentem el az állás mellett. Persze nem mertem hátranézni, hogy megnézzem, mi történt a barátommal, de Isten segítségével semmi sem történt. Ismét megkönnyebbültünk. Megérkeztünk a barlanghoz, hogy a zsákot a gödörbe dobjuk.

Mindez még a barlang lebukása előtt történt. Amikor később Scher Lacival (Mose) beszéltem, megdöbbenve hallottam, hogy a hátizsákjára még a neve és a lakáscíme is rá volt írva: Dr. Scher László, Budapest, Visegrádi u. 11. vagy 17. Később már nem mert hazamenni. Így hát Laci hátizsákjával együtt a pisztolyaink is a rendőrség kezébe kerültek. Várható volt, hogy rövid idő múlva rendőrök érkeznek a Visegrádi utcába, hogy megkeressék Lacit. Attól félttem, hogy ha elkapják és kihallgatják, nyomás és kínzás alatt bemondja az én nevemet is.

Most már nem maradt más hátra, mint csatlakozni a Kasztner-csoporthoz, vagyis ahhoz a csoporthoz, akiknek Kasztner rengeteg pénzért cserébe megvette a szabadságát Eichmanntól. És nekünk, Mártának és nekem minden jogunk megvolt ahhoz, hogy felvegyenek minket ebbe a „kiváltságos” csoportba. 16 éves koromtól cionista voltam. [...] ⁵³ Márta haluca volt, amíg a rendőrség meg nem tiltotta. (Amikor elkapták őket a kiképzésen, Mártát bent tartották egy hétig a rendőrkapitányságon egy másik haluccal. Azt gyanították, hogy kommunista. Kimentettem őket – mert már akkor szerelmes voltam Mártába. Elmentem a magyar rendőrpáncsnokhoz, és azt állítottam, hogy én vagyok a rabbi, a fiatalok szellemi atyja – 24 éves voltam –, és szeretnék velük együtt imádkozni szombaton. Nagyon kínos volt a rendőröknek, akik a sajtóban azt állították, hogy halucok ateista kommunisták – azonnal ki is engedték őket.) De a Kasztner-csoport vezetői azt mondták, hogy a lista már megtelt. Kétségbeesésemben meglátogattam Komoly Ottó mérnököt, a Cionista Szervezet elnökét, aki azóta ismert, hogy a vezetőség egyik tagja voltam, és elmondtam neki a helyzetünket. Parancsot adott, hogy vegyenek fel a vonatra. Közvetlenül a Komoly mérnökkel való találkozás után összehajoltuk szegényes, nyomorult holmijainkat.

A magyar fasiszta kormánynak nem tetszett az SS és Kasztner közötti alku, pedig a náci Németország és a náci Magyarország szövetségesei voltak. De ahol a pénzről van szó, ott nincs barátság. A magyarok pedig irigyelték a csoportért cserébe kapott vagyont, hiszen a magyarok azt állították, hogy a zsidók pénze az övék, a magyar hatóságoké. A németek „ügyfeleik” védelmében elfoglalták az Aréna úti ⁵⁴ nagy zsinagógát, és ott várakoztunk indulásig. A kapu elé pedig SS-őrséget állítottak, hogy megakadályozzák a magyarok bejutását és a gazdag zsidók elrablását.

Eleinte 1200-1300-an voltunk, de a négynapos zsinagógai tartózkodás alatt az SS a vidéki városokból is hozott néhány zsidót, akiket Kasztner megvásárolt. Látva a káoszt, ami ott volt, úgy döntöttem, teszek valamit apám és a bátyám érdekében. Reggel, egy nappal indulásunk előtt, megszólalt a sziréna. Az angolok ismét bombázták Budapestet. Adtam száz pengőt az SS-katonának, aki a kaput őrizte, hogy kimehessek, aztán visszamehessek. Az utcák üresek voltak. A magyarok halálra rémültek a bombázástól, és elbújtak a pincékben. Még a rendőrök is elbújtak a kapuk alatt. Úgy rohantam, mint egy őrült, a zsinagógától 2 kilométerre, a Rákóczi útig, és mondtam apámnak, hogy a táborba be lehet jutni. [...] ⁵⁵ „Azonnal gyertek velem, a test-

A Szabó család, jobbról balra: Aladár, Tibor, László, Ödön és Márta, illetve utóbbiak kisebbik lánya, Judit
(forrás: Szabó családi hagyaték, a rokonok engedélyével)

véreim is jöhetnek. Tibit könnyedén behozom a táborba. Küldjed el Kanalas műhelyvezetőt Pécsre, ahol Lackó szolgál, és azonnal hazahozza Budapestre. Kanalas gój, Lackó pedig szőke, kék szemű. Senki sem fogja kitalálni, hogy zsidó, és senki sem fogja kérni az iratait. Amint megérkezik, beviszem a táborba. Az SS pénzért beengedi őket.”

A szüleim nem járultak hozzá. Lackót nem akarták veszélybe sodorni. Túl kockázatos és törvénybe ütköző ötletnek tartották. „Ebben az esetben – mondtam –, hadd jöjjön velem Tibi. Vissza kell mennie az egységéhez, és ki tudja, mi lesz vele.” (És valóban, pár hónappal ezután Tibi alakulatát elkapta

a Vörös Hadsereg, és két évig volt fogságban szörnyű körülmények között.) A szüleim habozva belementek. De Tibi látta, hogy a szüleink nem szívesen engedik el, ezért úgy döntött, hogy nem csatlakozik hozzám.

Amikor láttam, hogy nem akarnak velem jönni, elkészöntem. Nem ment könnyen, de akkor még azt hittük, hogy csak a fiatalok vannak veszélyben, és az öregek megmenekülnek. Ó, mekkorát tévedtünk – ezt mindenki tudja. Auschwitzban először az öregeket, a gyerekeket és a betegeket ölték meg. A fiatalokat és az egészségeseket kényszermunkára vitték.

Izraelben készült karikatúra Jesurun Élijáhuról,
azaz Szabó Ödönről
(forrás: Lehi Múzeum, Tel-Aviv)

Egyébként a szüleim életben maradtak, mert amikor a magyar kormány át akarta adni a budapesti zsidókat, a semleges szabad országok – Svédország, Spanyolország, Svájc és a Vatikán – közbeleptek, és a budapesti zsidók a helyükön maradtak. Horthy kormányzó is kiegyenesítette a gerincét (gyáva ember volt, aki letargiába esett, amikor a németek meghódították Magyarországot), és nemet, nagy nemet mondott Eichmannak, aki azt követelte tőle, hogy adja át a zsidókat.

Apám lakásából édesanyámhoz futottam. [...] ⁵⁶ „Csomagolja össze gyorsan a cuccait – mondtam neki. – Voltaképpen ne vegyen fel semmit. Egy héten belül Spanyolországban leszünk.” (Micsoda naivitás!) Anyámnak nem kellett kétszer mondani. 15 percen belül már indultunk is. Amikor megérkeztünk a tábor kapujához, még mindig ugyanaz az ór volt ott. Adtam neki még száz pengőt, és bementünk.

Másnap felraktak minket a kocsikra, és a németek elvittek minket a városon kívüli vasútállomásra. Az utak szélén álló magyarok üvöltöztek és szidalmaztak minket, miközben mi a holminkon ültünk. a bergen-belseni táborba vittek minket. ⁵⁷ Életkörülményeink nehezek voltak, mert nem volt megfelelő ruházatunk. Szenvedtünk a hidegtől, és az étel rendkívül rossz volt. Állandóan éhes voltam. Hat hónap után, december 4-én végre megérkezett a hír: Kurt Becher ezredes elintézte a felszabadításunkat és a svájci átutazásunkat.

Hálát kell adnunk Istennek, aki annyiszor kiszabadított minket a halálveszélyből, csak hogy létrejöjjön a következő dicsőséges Jesurun-nemzedék, és hogy ilyen kiváló vőket és csinos menyeket adott nekünk, és ami a legfontosabb – szeretett unokáinkat. És ezért azt mondjuk: Ámen! Ti, akik életben maradtatok, miközben milliókat gyilkoltak meg, adjatok hálát az Úrnak, a ti Isteneteknek!

*Fordította és jegyzetekkel ellátta:
Veszprémi László Bernát*

JEGYZETEK

- ¹ Silberfeld Jakab (1878–1944) nyíregyházi, majd békéscsabai neológ rabbi, Auschwitzban ölték meg híveivel.
- ² Cionista egyetemista szervezet, 1903-ban alakult Magyarországon. <https://mek.oszk.hu/04000/04095/html/szo-cikk/15159.htm>
- ³ 1939 májusában a brit kormány korlátozta az aliját, ennek hivatalos irata lett a Fehér Könyv. <https://encyclopedia.usbmm.org/content/bu/article/refugees-abridged-article>
- ⁴ 1944. október 15-ig a munkaszolgálatosok összeszetesége 41 ezer fő volt. https://index.hu/velemeny/olvir/2015/01/25/a_munkaszolgaltat_embertelen_de_tulzo_mozgo_veztohelynek_nevezni/
- ⁵ Első zsidótörvény: az 1938. évi XV. törvénycikk; második zsidótörvény: az 1939. évi IV. törvénycikk; harmadik zsidótörvény: az 1941. évi XV. törvénycikk.
- ⁶ <https://wupj.org/library/the-weekly-portion/1095/kol-yisrael-are-vim-zeb-ba-zeb-or-is-it-zeb-la-zeb-parasbat-behar-bechukotai/>
- ⁷ Nincsen olyan forrás, amely azt igazolná, hogy a magyar lakosság többsége náci érzelmű lett volna. A korabeli hangulatjelentések valójában vegyes érzelmekről számolnak be a lakosság részéről. Veszprémi László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Budapest, Jaffa, 2019, 37–38.
- ⁸ Természetesen sporadikus ellenállásra sor került. Vö. Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Budapest, Jaffa, 2021.
- ⁹ Lásd a 7. sz. jegyzetet.
- ¹⁰ A korabeli zsidó sajtóban sok hír jelent meg a németek gyilkos politikájáról, és a keresztény sajtóban is jelentek meg ilyen cikkek. Lásd erről egyelőre kiadatlan kézira-

- tomat a zsidó vezetésről Magyarországon 1944–1945 között.
- ¹¹ Otto Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführer, a deportálások egyik fő szervezője. A háború után argentinai bujkálása izraeliek elröbölték és bíróság elé állították, majd 1962-ben kivégezték.
- ¹² Szabó itt vélhetően az Eichmann-kommandó létszámára utal. Magyarországot egvébként 120 ezer német katona szállta meg 1944. március 19-én. Veszprémi: *Gyilkos iró-
dák*, i. m., 33.
- ¹³ A gettósítás Kárpátalján 1944. április 16-án kezdődött meg, a deportálásokat hivatalosan 1944. július 7-én állították le.
- ¹⁴ Az 1944-es zsidóellenes rendeletek szkennelve olvashatók korabeli közlönyökből:
http://magyar.zsido.hu/index.php?option=com_documents&view=items&type_id=4&subtype_id=-1
- ¹⁵ Prónai Ernő hitközségi elnök, majd a Zsidó Tanács elnöke.
- ¹⁶ A gettókban és gyűjtőtáborokban üzemelő „pénzverdek” csendőr nyomozók, alkalmanként rendőr nyomozók üzemeltették, minden bizonnyal szóbeli, központi parancsra.
- ¹⁷ A rendőrök főleg a városokban őrizték a gettókat, illetve a deportálások során a meneteket biztosították, a vagonírozásban ritkábban vettek részt.
- ¹⁸ A nőket és a 14 év felettieket nem ölték meg automatikusan, őket is szelektálhatták munkára. A folyamatot leírja: <http://www.auschwitz.org/en/history/auschwitz-and-sboab/tbe-unloading-ramps-and-selections/>
- ¹⁹ Lásd a 10. sz. jegyzetet.
- ²⁰ Eszter 4,14. Károli Gáspár fordítása.
- ²¹ Az alábbi két bekezdésben szereplő mondatok sorrendjét megváltoztattam az érthetőség kedvéért.
- ²² Vaad Ezra Vehacala, a Kasztner Rezső által vezetett cionista mentési bizottság.
- ²³ A korabeli faji retorika nem volt idegen zsidó forrásoktól sem.
- ²⁴ Szabó Tibor, 1974-től a KGM kereskedelmi főosztályvezetője.
- ²⁵ Síp utca 12., a Pesti Izraelita Hitközség, majd a Zsidó Tanács, ma a MAZSIHISZ székháza.
- ²⁶ Szabó téved, több lengyelországi menekült cionista is beszámolt a haláltáborokról Magyarországon, még a német megszállás előtt.
- ²⁷ Valójában a zsidó veteránok a Zsidó Tanács keretein belül több mentőakcióban is részt vettek.
- ²⁸ A cionista szervezetet 1940. július 11-én a belügyminiszter (a budapesti központ kivételével) feloszlatta. 1943 decemberében újra engedélyezték működését, majd 1944. április 6-án újra feloszlatták őket.
- ²⁹ Hasomer Hacair, Dror, Mapai: különböző munkás-szocialista cionista csoportok. A Betar volt egyedül jobboldali ezek közül.
- ³⁰ A német megszállást követően a mozgalom vezetői formális egységalkut kötöttek, ideértve a Betart is.
- ³¹ „Békét most”, szélsőbaloldali izraeli csoport.
- ³² Az 1967 után megszerzett területeken élőkre használt szó.
- ³³ Itt Szabó egy bekezdésben megismétli az Auschwitzról, az SS-ről és az Auschwitz-jegyzőkönyvről már leírtakat.
- ³⁴ Kasztner Rezső (később Jisrael, 1906–1957), kolozsvári jogász, cionista aktivista, embermentő. A holokauszt alatti tevékenysége kapcsán kirobbant izraeli botrányai következményeként az utcán lelőtték Tel-Avivban.
- ³⁵ 1944. május 31-ig kb. 210 ezer zsidót deportáltak Magyarországról.
- ³⁶ A „vért áruért” ajánlatot összefoglalja: <https://www.jewish-virtuallibrary.org/tbe-quot-blood-for-goods-quot-deal-april-1944>
- ³⁷ Brand Jenő (Joel, 1906–1964), erdélyi cionista.
- ³⁸ Móse Sertok (később Sáret, 1894–1965) oroszországi származású cionista, később Izrael első külügyminisztere, majd második miniszterelnöke.
- ³⁹ A cionista vezetés igenis tett kísérleteket Brand megsegítésére. A témához lásd Dina Porat, Tuvia Friling munkáit.
- ⁴⁰ Eichmann természetesen nem azért deportált, mert a zsidók nem adtak pénzt a németeknek, az ajánlat minden bizonnyal sosem volt valós.
- ⁴¹ Háim Weizmann (1874–1952) oroszországi származású cionista, Izrael első államelnöke.
- ⁴² Dávid Ben-Gurión (Grün, 1886–1973), oroszországi születésű cionista, Izrael államalapító miniszterelnöke.
- ⁴³ Jichak Grünbaum (1879–1970), oroszországi születésű cionista, Izrael első belügyminisztere.
- ⁴⁴ Nahum Goldman (1895–1982) oroszországi születésű cionista diplomata.
- ⁴⁵ Lásd a 39. sz. jegyzetet.
- ⁴⁶ Kurt Becher (1909–1995) SS-Standartenführer, a magyarországi zsidóság gazdasági kifosztásának egyik fő felelőse.
- ⁴⁷ Balázs György (1914–1944) újpesti rabbi, a Zsidó Múzeum egykori munkatársa.
- ⁴⁸ Zsidók rejtegetéséért a büntetés internálás volt. A nyilas időszakban a rejtegetőket néha már valóban kivégezték, noha ennek jogi alapja nem volt.
- ⁴⁹ Mordechaj Weisz (sz. György, 1918–?) budapesti cionista aktivista. Személyes adataihoz lásd: Yad Vashem Archives, O.3/1997.
- ⁵⁰ Valószínűleg azonos Scher László rabbiszeminárium hallgatóval. Lásd: *A Budapesti Ferencz József Országos Rab-
biképző Intézet Évkönyve az 1940/41 tanévről*. 9.
- ⁵¹ Itt Szabó újra a holokauszt híreinek nem ismeretéről ír egy bekezdésben, amit fent már többször kifejtett.
- ⁵² A zsidók lőfegyvereit az 1630/1944. M. E. sz. rendelet alapján kellett leadni, a büntető rendelkezések internálást és pénzbüntetést említettek.
- ⁵³ Itt Szabó ismét felsorolja fent már említett cionista pozícióit.
- ⁵⁴ Ma: Dózsa György út.
- ⁵⁵ Itt Szabó a vonat helyei körüli marakodást írja le.
- ⁵⁶ Itt Szabó újra bemutatja családfáját.
- ⁵⁷ A Kasztner-vonat utasait a megállapodással ellentétben először Bergen-Belsen elkerített, valamivel jobb körülményeket biztosító részébe vitték, onnan két menetben jutottak tovább Svájcba.